

پایه یازدهم
دوره دوم متوسطه

ادبیات و علوم انسانی
علوم و معارف اسلامی

۱۱۱۲۰۳

علوم و فنون ادبی (۲)

استاد عماد فیض آبادی

خودارزیابی درس اول «تاریخ ادبیات فارسی قرن های ۷ و ۸ و ۹»

۱- حمله مغول بر محتوای شعر و نثر قرن هفتم چه تأثیراتی گذاشت؟

جواب

تباه شدن بنیان فرهنگ و اخلاق، و یأس شاعران و نویسندگان موجب توجه به عرفان شد؛ همچنین، با از بین رفتن دربارهای ادب دوست و انتقال قدرت از خراسان به مرکز ایران، زبان و ادبیات فارسی در عراق عجم نیز گسترش یافت و زمینه هایی برای تغییر سبک خراسانی به عراقی ایجاد شد. شعر این عصر نرم و دلنشین و برخوردار از معانی عمیق انسانی و آسمانی ست. در این عصر اغلب شعرا از حاکمان روی برگرداندند. سرودن قصیده که در خدمت ستایش شاهان بود و برای مدیحه سرایی کاربرد داشت، از رواج افتاد و به جای آن قالب غزل گسترش یافت؛ البته قالب مثنوی نیز برای ظهور عاطفه، اخلاق و عرفان میدان فراخی پدید آورد و نمونه های ارزشمندی مانند مثنوی مولوی سروده شد که می توان آن را نوعی حماسه عرفانی نیز تلقی کرد.

۲- دو جریان نثر قرن هفتم را از نظر ویژگی های زبانی بررسی کنید.

جواب

نثر در این دوره به دو جریان عمده گرایش پیدا کرد؛ یکی ساده نویسی «در آثاری مثل طبقات ناصری و مرصادالعباد و دیگر پیچیده نویسی» که محتوایشان عمدتاً تاریخ حاکمان وقت بود. از نمونه های آن می توان به تاریخ و صاف و تاریخ جهانگشای جوینی اشاره کرد.

۳- شعر سبک عراقی را با شعر سبک خراسانی از نظر قالب مقایسه کنید.

جواب

قالب رایج در سبک خراسانی عموماً قصیده بود، در حالی که در سبک عراقی، شعرا به سرودن شعر در قالب غزل تمایل بیشتری نشان دادند.

۴- فکر و اندیشه غالب بر آثار مولانا جلال الدین را بیان کنید.

جواب

مولانا در دو محور اندیشه و احساس آثار جاودانه ای پدید آورد. او در مثنوی معنوی و دیوان شمس بسیاری از معارف بشری و مسائل عرفانی را بیان کرده است.

۵- چه عواملی سبک ادبیات فارسی را از خراسانی به عراقی تغییر داد؟ آن ها را بررسی کنید.

جواب ۱- تغییر مراکز ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم ۲- روی کار آمدن حکومت های سلجوقی و غزنوی ۳- رواج عرفان و تصوف ۴- تأسیس مدارس زمینی و رواج معارف اسلامی ...

۶- کدام یک از ویژگی های فکری سبک عراقی موجب پیدایش عرفان در قرن هفتم شد؟

جواب ۱- ویران شدن بناها و آبادانی ها، تباه شدن بنیان فرهنگ و اخلاق ۲- یأس و سرخوردگی شاعران و نویسندگان ۳- تکیه بر عواطف انسانی ۴- ترویج روحیه تسامح و تساهل ۵- حمله مغول و قوت گرفتن اعتقاد به قضا و قدر.

۷- جدول زیر را تکمیل کنید:

موضوع و محتوا	نوع نثر کتاب	نام نویسنده	
حکمت و اخلاق (تعلیمی)	مسجع	سعدی	گلستان
سلوک دین و تربیت نفس انسانی (عرفانی)	گاه ساده و گاه دارای سجع و موازنه	نجم الدین رازی	مرصاد العباد
شرح ظهور چنگیز - تاریخ خوارزمشاهیان - فتح قلعه های اسماعیلیه - حکومت جانشینان حسن صباح	مصنوع و دشوار	عطا ملک جوینی	تاریخ جهانگشا

خودارزیابی درس دوم «پایه های آوایی»

۱- با خوانش درست ابیات مرز پایه های آوایی آن را مشخص کنید و هر پایه را در خانه خود قرار دهید.

الف) ای خوش منادی های تو در باغ شادی های تو/ بر جای نان شادی خورد جانی که شد مهمان تو (مولوی)

ای خُش مِ نَا	دِ هَا یِ تُو	دَر بَاغِ شَا	دِ هَا یِ تُو
بَر جَا یِ نَان	شَا دِ یِ خُ رَد	جَا نِ یِ کِ شُد	مِه مَانِ تُو

ب) دلم را داغ عشقی بر جبین نه / زبانم را بیانی آتشین ده (وحشی بافقی)

دِ لَم را دا	غِ عِش قی بَر	جَ بَینِ نِه
زَ با نَم را	بَ یا نِی آ	تَ شَینِ دِه

پ) اسیرش نخواهد رهایی ز بند / شکارش نجوید خلاص از کمند (سعدی)

اَسِی رَش	نَ خا هَد	رَ ها یِی	زِ بَند
شِ کا رَش	نَ جو یَد	خَ لا صَز	کَ مَند

ت) عنکبوتی را به حکمت دام داد / صدر عالم را درو آرام داد (عطار)

عَن کَ بو تی	را بِ حِک مَت	دا م داد
صَد رِ عا لَم	را دَ رو آ	را م داد

ث) بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم / فلک راسقف بشکافیم و طرحی نو دراندازیم (حافظ)

بِ یا تا گُل	بَ رَف شانی	مُ می دَر سا	غَ رَن دا زِیم
فَ لکِ را سَق	فِ بَشِ کا فی	مُ طَ رَحِی نُو	دَ رَن دا زِیم

۲- با خوانش درست بیت‌ها، مرز پایه‌های آوایی آن را مشخص کنید، سپس خانه‌هایی به تعداد آن، طرّاحی نموده، هر پایه را در خانه خود جای دهید.

الف) یا رب از عرفان مرا پیمانهای سرشار ده / چشم بینا، جان آگاه و دل بیدار ده (صائب تبریزی)

یا رَبِّ عَر	فان مَ را پی	ما نِ ای سَر	شار دِه
چَش مِ بی نا	جانِ آگا	هُ دِلِ بی	دا ر دِه

ب) مکن پیش دیوار غیبت بسی / بود کز پیشش گوش دارد کسی (سعدی)

مَ کُن پی	شِ دِی وا	رِ غِی بَت	بَ سی
بُ وَد کَز	پَ سَش گو	ش دا رَد	کَ سی

پ) باران اشکم می دود وز ابرم آتش می جهد / با پختگان گو این سخن، سوزش نباشد خام را (سعدی)

با رانِ آش	گم می دود	وَز آب رَ ما	تَش می جَ هَد
با یُخ تِ گان	گو این سُ خَن	سو زِش نَ با	شَد خام را

ت) هر کسی را سیرتی بنهاده ام / هر کسی را اصطلاحی داده ام (مولوی)

هَر کَ سی را	سی رَ تی بِن	ها دِ اَم
هَر کَ سی را	اِص طِ لَ اِ حِی	دا دِ اَم

ث) مرا گه گه به دردی یاد می کن / که دردت مرهم جان می نماید (فخرالدین عراقی)

مَ را گَ گَ هَ	بِ دَر دِی یا	دِ می کُن
کِ دَر دَت مَر	هَ مِ جَان می	نِ ما یَد

۳- با توجه به آهنگ بیت‌های داده شده، با ذوق خود، پایه‌های آوایی مناسب (غیر از واژه‌های بیت) را تولید کنید و آن را در خانه‌های خالی بنویسید.

الف) من که دارم در گدایی گنج سلطانی به دست / کی طمع در گردش گیتی دون پرور کنم (حافظ)

مَن کِ دا رَم	دَر گِ دا یی	شَم عِ جَا نا	نِی بِ دَسْت
کِی طَمَع دَر	مَس تِ نا می	شَر طِ ها با	وَر کُ نَم

(ب) من امشب آمدستم وام بگذارم / حسابت را کنار جام بگذارم (اخوان ثالث)

م نم شب آ	س مان را هم	ب گی رم دوست
ک مانت را	ک نار جا	م بگ ذا رم

۴- پیامدهای جمله مغولان را بر زبان فارسی در قرن هفتم بررسی کنید.

جواب (پاسخ کامل در صفحه ۱۳ کتاب پاراگراف آخر)، مانند بسیاری از بخش‌ها، رو به نابودی رفت و بسیاری از ادیبان و شاعران کشته شدند یا فرار کردند ولی یک عامل مثبت هم داشت با انتقال پایتخت از خراسان، سبک که بسیار ارزشمند بود ایجاد گردید

خودارزیابی درس سوم «تشبیه»

۱- در ابیات زیر تشبیه‌های فشرده (بلیغ) و گسترده را بیابید و پایه‌های آنها را مشخص نمایید:

(الف) اگر چو مرغ بنالم، تو همچو سرو ببالی / و گر چو ابر بگیریم، تو همچو غنچه بخندی (خواجوی کرمانی)
چهار تشبیه گسترده دارد.

مشبه	در تشبیه اول و سوم مشبه «من» و از جمله حذف شده است.
مشبه به	مرغ - سرو - ابر - غنچه
ادات تشبیه	چو - همچو - چو - همچو
وجه شبه	به ترتیب: بنالم - ببالی - بگیریم - بخندی

(ب) پیش کمان ابرویش لابه همی‌کنم؛ ولی / گوش کشیده است؛ از آن گوش به من نمی‌کند (حافظ)
یک تشبیه فشرده دارد.

مشبه	ابرو
مشبه به	کمان

پ) دل گرفتار بلای عشق توست / جان شهید کربلای عشق توست (وفایی)
سه تشبیه فشرده دارد.

جواب

عشق - جان - عشق	مشبه
بلا - شهید کربلا - کربلا	مشبه به

۲- وجه شبه را در شعرهای زیر مشخص کنید:

الف) صدا چون بوی گل در جنبش آب / به آرامی به هر سو پخش می گشت (فریدون توللی)

صدا	مشبه
بوی گل	مشبه به
به آرامی به هر سو پخش می گشت	وجه شبه

ب) نفس کز گرمگاه سینه می آید برون، ابری شود تاریک.

چو دیوار ایستد در پیش چشمانت ، نفس

کاین است، پس دیگر چه داری چشم

ز چشم دوستان دور یا نزدیک؟ (مهدی اخوان ثالث)

نفس	مشبه
دیوار	مشبه به
ایستادن در برابر چشمان	وجه شبه

نفس یک بار در مصرع اول به ابری تاریک تشبیه شده که وجه شبه در آن «تاریک بودن» است.

۳- دو پایه اصلی تشبیه را در اشعار زیر مشخص کنید:

الف) پشت هیچستان چتر خواهش باز است،

تا نسیم عطشی در بن برگی بدود،

زنگ باران به صدا می آید (سهراب سپهری)

مشبه	خواهش - عطش - باران
مشبه به	چتر - نسیم - زنگ

ب) هر چه به گرد خویشتن می نگرم در این چمن / آینه ضمیر من جز تو نمی دهد نشان (هوشنگ ابتهاج)

مشبه	ضمیر
مشبه به	آینه

۴- نوع تشبیه را در ابیات زیر مشخص کنید:

الف) اگر ای عشق پایان تو دور است / دلم غرق تمنای عبور است

برای قد کشیدن در هوایت / دلم مثل صنوبرها صبور است (سلمان هراتی)

جواب گسترده: دلم مثل صنوبر

ب) زمین چو سینه سهراب زیر جوشن برگ / فرو نشسته در آن ناوک صنوبر و غان (علی موسوی گرمارودی)

جواب گسترده: زمین چو سینه سهراب / فشرده: جوشن برگ / فشرده: ناوک صنوبر و غان

پ) مانند پنبه دانه که در پنبه تعبیه است / اجرام کوههاست نهان در میان برف (کمال الدین اسماعیل)

جواب گسترده: اجرام کوهها در میان برف مانند پنبه دانه در میان پنبه

۵- در اشعار زیر مشبه و مشبه به را مشخص کنید.

الف) پاسی از شب رفته بود و برف می بارید،

چون پرافشان پری‌های هزار افسانه‌ای از یادها رفته (مهدی اخوان ثالث)

مشبه	برف
مشبه به	پرافشان پری‌های هزار افسانه‌ای
ادات تشبیه	چون

ب) روز چو شمعی به شب، زود رو و سرفراز / شب چو چراغی به صبح، کاسته و نیم تاب (خاقانی)

مشبه	روز - شب
مشبه به	شمعی به شب - چراغی به صبح

۶- تشبیه‌های به کار رفته در بیت‌های زیر دارای کدام یک از پایه‌های تشبیه‌اند؟

الف) مرا، کز جام عشقت مست گشتم / وصال و هجر یکسان می‌نماید (فخرالدین عراقی)

تشریح فشرده **جواب**

مشبه	عشق
مشبه به	جام

ب) گاهی که سنگ حادثه از آسمان رسد / اول بلا به مرغ بلند آشیان رسد (کلیم کاشانی)

تشریح فشرده **جواب**

مشبه	حادثه
مشبه به	سنگ

پ) خانه دل ما را از کرم عمارت کن / پیش از آن که این خانه رو نهد به ویرانی (شیخ بهایی)

تشریح فشرده **جواب**

مشبه	دل
مشبه به	خانه

(خانه در مصراع دوم استعاره مصرّحه از دل)

۷- در هر یک از نمونه‌های زیر ادات تشبیه را مشخص کنید:

الف) مرا در دل درخت مهربانی / به چه ماند؟ به سرو بوستانی (فخرالدین اسعد گرگانی)

ادات تشبیه	ماند
------------	------

مهربانی: مشبه / درخت: مشبه به / درخت مهربانی: مشبه / ماند: ادات تشبیه / سرو بوستانی: مشبه به

ب) آورده‌اند که در ناحیت کشمیر، متصدی خوش و مرغزاری نزه بود که از عکس ریاحین او پر زاغ چون دم طاووس نمودی و در پیش جمال او دم طاووس به پر زاغ مانستی. (کلیله و دمنه)

ادات تشبیه	مانستی
------------	--------

پر زاغ: مشبه / چون: ادات تشبیه / دم طاووس: مشبه به

دم طاووس: مشبه / پر زاغ: مشبه به / مانستی: ادات تشبیه

پ) هرگز کسی نداد بدین سان نشان برف / گویی که لقمه‌ای است زمین در دهان برف (کمال الدین اصفهانی)

ادات تشبیه	گویی
------------	------

زمین: مشبه / لقمه: مشبه به

۸- در اشعار ذکر شده در خودارزیابی‌های درس ۳ ابیاتی را که مربوط به شاعران قرن‌های هفتم، هشتم و نهم است بیابید و بگویید کدام نوع تشبیه (گسترده یا فشرده) در آن‌ها بیشتر است؟

جواب از نوع تشبیه فشرده و در قالب «اضافه تشبیهی» است. قرن ۷: تشبیه فشرده، فخرالدین عراقی: مرا

کز جام عشقت مست گشتم / وصال و هجر یکسان می‌نماید. سعدی: گاهی که سنگ حادثه از آسمان رسد /

اول بلا به مرغ بلند آشیان رسد. قرن ۸: تشبیه فشرده، حافظ: پیش کمان ابرویش لابه همی کنم، ولی / گوش

کشیده است، از آن گوش به من نمی‌کند

۹- در بیت: «چو دریای خون شد همه دشت و راغ / جهان چون شب و تیغ‌ها چون چراغ» پایه‌های آوایی را مشخص کنید؛ سپس خانه‌هایی به تعداد آنها طراحی نموده و هر پایه را در خانه خود قرار دهید.

چُ دَرِ یا	یِ خُونِ شَد	هَم دَش	تُ رَاغ
جَ هان چُن	شَبُّ تی	غَ ها چُن	چَ رَاغ

کارگاه تحلیل فصل اول

۱- متن زیر را از نظر تاریخ ادبیات و زیبایی شناسی بررسی کنید:

«پس از ابر کرم، باران محبت بر خاک آدم بارید و خاک را گل کرد و به ید قدرت در گل از گل دل کرد.»

جواب

نویسنده آن نجم الدین دایه است که از منشیان و نویسندگان توانا و عارف وارسته بوده است. کتاب «مرصاد العباد» را در بیان سلوک دین و تربیت نفس انسانی نوشته، کتاب گاهی ساده و گاهی دارای سجع و موازنه است. نویسنده از احادیث و آیات و اشعار شاعران دیگر در متن کتاب خود استفاده کرده است. متن عرفانی است و از نثر ساده قرن هفتم است.

جواب

گل و دل: جناس / گل: واژه آرای (تکرار) / تلمیح به آفرینش انسان از گل / سجع / در سطح موسیقایی واج آرای «ر» در متن مشهود است؛ این واج در کل عبارت ۸ بار تکرار می شود که چند بار آن پی در پی است و همین ویژگی مفهوم باران را بهتر در ذهن خواننده تداعی می کند. در پایان عبارت نیز واج آرای «ل» مشهود است؛ در سطح بدیع معنوی از مراعات نظیر بهره گرفته شده است: ابر، باران، بارید- خاک/ دل و ید / ید مجاز از قدرت / ابر کرم و باران محبت: اضافه تشبیهی. (تشبیه فشرده یا بلیغ اضافی).

۲- با توجه به آموخته های فصل یکم، شعر زیر را بررسی و تحلیل کنید:

دولت عشق آمد و من دولت پاینده شدم
 زهره شیر است مرا، زهره تابنده شدم
 شیخ نیام، پیش نیام، امر تو را بنده شدم
 در هوس بال و پرش بی پر و پر کنده شدم
 چون که زدی بر سر من پست و گدازنده شدم
 کز کردم و بخشش او روشن و بخشنده شدم
 بر زبر هفت طبق، اختر رخشنده شدم

مرده بدم زنده شدم، گریه بدم خنده شدم
 دیده سیر است مرا، جان دلیر است مرا
 گفت که شیخی و سری، پیشرو و راهبری
 گفت که با بال و پری، من پر و بالت ندهم
 چشمه خورشید تویی، سایه گه بید منم
 شکر کند چرخ فلک، از ملک و ملک و ملک
 شکر کند عارف حق، کز همه بردیم سبق

جواب

قلمرو زبانی: کاربرد سر به معنی راهنما و رهبر / کاربرد واژگان کهن: سبق بردن، زهره، گدازنده، ... کاربرد گه به جای گاه / کاربرد رخشنده به جای درخشنده / ندهم به جای نمی دهیم / نی ام به جای نیستم /

بُدم به جای بودم. نشانه‌های تاریخی زبان از جمله «را»ی مالکیت در آن وجود دارد (دیده سیر است مرا، جان دلیر است مرا، ...)، تعداد واژگان عربی قابل توجه است.

قلمرو ادبی: در سطح موسیقایی، با توجه اینکه قالب شعر غزل است، قافیه‌ها در بیت اول و تمام مصراع‌های دوم بیت‌ها است. ردیف دارد (شدم)؛ قافیه مطابق با قاعده دو است (ند: مصوت + صامت + صامت (- + ند))؛ بیت‌ها قافیه درونی نیز دارند و این عامل شعر را آهنگین‌تر کرده است؛ در برخی بیت‌ها جناس نیز دیده می‌شود، از جمله زهره و زُهره، سیر و شیر، فلک و مَلک، ملک و ملک، در همین بیت توالی جناس‌ها، واج آرایی نیز به وجود آورده است. در سطح بیانی، شعر سرشار از تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه است؛ کنایات: مرده، زنده، گریه و خنده در بیت نخست؛ سیر، دلیر، شیر در بیت دوم (قافیه دورنی)؛ / بنده شدن در بیت سوم؛ / بال و پر در بیت چهارم؛ تشبیه / ایهام: بر سر من زدی: ۱- تابیدی ۲- بر سر من ضربه زدی. / بر سر زدن، پست و گدازنده در بیت پنجم / روشن در بیت ششم؛ سَبَق بردن و هفت طبق در بیت هفتم / تشبیهات: زُهره تابنده شدم؛ چشمه خورشید تویی؛ سایه گه بید منم؛ اختر رخشنده شدم / استعارات: دولت عشق آمد؛ جان دلیر؛ دیده سیر؛ شکر کند چرخ فلک / در سطح بدیع معنوی نیز تناسب‌های واژگانی، مراعات نظیر و تناقض در برخی ابیات به چشم می‌خورد: چشمه و سایه گه، چرخ فلک و ملک، شیخ و پیشرو و راهبر، ...؛ در هوس بال و پرش بی پر و پرکنده شدم تصویری متناقض نماست؛ همین گونه است پست و گدازنده شدم در بیت پنجم.

قلمرو فکری: شعری در قالب غزل و محتوایی عارفانه. مولوی در قرن هفتم، غزل‌های شور انگیزی با مضامین عرفانی سروده است؛ مضامینی که در آن تسلیم محض، عبودیت و خوش بینی به هستی دیده می‌شود. در این غزل نیز ما شاعر را عاشق وارسته‌ای در می‌یابیم که عبودیت، سعادت و نیک بختی خود را در گرو تسلیم محض در برابر فرمان خداوند می‌بیند.

خودارزیابی درس چهارم «سبک عراقی»

۱- شعر زیر را بخوانید و به پرسش‌ها پاسخ دهید:

گفت یارش: «کیستی ای معتمد؟»	آن یکی آمد در یاری بزد
بر چنین خوانی مقام خام نیست	گفت من؛ گفتش «برو هنگام نیست»
کی یزد کی وارهاوند از نفاق؟	خام را جز آتش هجر و فراق
در فراق دوست سوزید از شرر	رفت آن مسکین و سالی در سفر
باز گرد خانه انباز گشت	پخته شد آن سوخته؛ پس بازگشت
تا بنجهد بی ادب لفظی ز لب	حلقه زد بر در به صد ترس و ادب

الف) دو مورد از ویژگی‌های زبانی ابیات بالا را بنویسید.

جواب زبان شعر به نسبت دوره‌های قبل در کاربرد حروف اضافه تغییر کرده است: در سفر (به جای اندر سفر)، در فراق (به جای اندر فراق)، در شعر ساخت تاریخی افعال مشهود است: بزد (بای تأکید بر سر فعل)، ب بر سر فعل بنجهد، سوزید (به جای سوخت) در معنای فعل ناگذر به کار رفته است؛ کاربرد واژگان عربی در شعر مشهود است: معتمد، مقام، هجر، فراق، نفاق، مسکین، ... در شعر اصطلاحات مربوط به عرفان به کار رفته است: هجر، فراق، مقام، خام، دوست؛ زبان شعر ترکیبی از ویژگی‌های شعر کهن و نو است، در آمیختگی مختصات قدیم و جدید مانند (نباز)، در بیت اول کاربرد «یکی» به جای «کسی» / در بیت ۶ کاهش سادگی و روانی کلام و حرکت به سوی دشواری.

ب) ویژگی فکری حاکم بر شعر چیست؟

با توجه به اینکه شعر مربوط به قرن هفتم است، نشانه‌های گرایش به عرفان و تصوف در آن پیداست. یکی شدن عاشق و معشوق. بیان مفاهیم عرفانی نظیر وحدت وجود، موضوع اصلی شعر، نفی خودبینی، تکبر و خودستایی است. این مفهوم از محوری‌ترین مباحث و تعالیم عرفانی است. شعر سبک عراقی نیز تمایل زیادی به ترویج و توصیه اخلاق، حکمت و خودشناسی دارد. از طرفی، شرط رسیدن به مقام خودشناسی، ترک خویشتن و تحمل ریاضت و سختی است. دیدن وعظ و اندرز در شعر رسیدن به مقام فنا.

پ) دو مورد از ویژگی‌های ادبی شعر را بنویسید.

شعر بیان تمثیلی دارد، قالب شعر مثنوی و قافیه‌های آن در هر بیت، جداگانه است؛ در بیت تناسب‌های واژگانی رعایت شده است: هجر و فراق، پخته و سوخته؛ با توجه به اینکه شعر مثنوی عرفانی است، کمتر با لفظ پردازي و آرایه‌های ادبی همراه شده است. کاربرد بیان (تشبیه) مانند آتش هجر، استفاده از قالب مثنوی برای بیان مفاهیم عرفانی / پخته و خام: تضاد / حلقه و در: تناسب / سوخته استعاره از عاشق.

ت) بیت پایانی را تقطیع هجایی کنید و در جدول بنویسید:

کی ست آن	رَش کِ بر در	بان گ زد یا
دل سِ تان	هم تُ یی ای	گف ت بر در

۲- چرا در عصر مغول و تیمور، تاریخ نویسی رواج پیدا کرد؟ توضیح دهید.

به سبب علاقه شدید فرمانروایان مغولی به ثبت وقایع مربوط به پدران و اجدادشان.

جواب

۳- ویژگی‌های زبانی ابیات فردوسی و حافظ را در مثال‌های زیر با یکدیگر مقایسه کنید:

چنین گفت رستم به آواز سخت	که ای شاه شادان دل و نیک بخت
اگر جنگ خواهی و خون ریختن	بر این گونه سختی برآویختن
بگوستا سوار آورم زابلی	که باشند با خنجر کابلی
بر این رزمگه شان به جنگ آوریم	خود ایدر زمانی درنگ آوریم

فردوسی

کی شعر ترانگیزد خاطر که حزین باشد	یک نکته از این معنی گفتیم و همین باشد
از لعل تو گریابم انگشتری زنه‌ار،	صد ملک سلیمانم در زیر نگین باشد
غمناک نباید بود از طعن حسود ای دل	شاید که چو وایینی، خیر تو در این باشد
هر کاو نکند فهمی زین کلک خیال انگیز	نقشش به حرام ار خود، صورتگر چین باشد

حافظ

جواب در شعر فردوسی، زبان قدیمی است و نشانه‌های آن در واژگانی چون ایدر، شادان دل، برآویختن، سخت (در معنای بلند و رسا)، رزمگه، ... دیده می‌شود. جابه‌جایی اجزای جمله در شعر فردوسی بیشتر است و در غزل حافظ کمتر؛ جملات به کار رفته در شعر فردوسی کوتاه‌ترند.

- در شعر فردوسی: (قالب: مثنوی، نوع ادبی: حماسی)، ...

- در شعر حافظ: (قالب: غزل، نوع ادبی: غنایی)، ...

در شعر فردوسی بین صفت و موصوف فاصله افتاده است: سوار آورم زابلی؛ واژگان به کار رفته در شعر فردوسی، سخت و خشن‌اند (سوار، رزمگه، خنجر، جنگ، خون ریختن)، در حالی که واژگان غزل حافظ لطیف و نرمند (شعر تر، خاطر، حزین، نگین، انگشتری، خیر، حسود، خیال انگیز): در شعر حافظ ترکیب‌های نو و تازه دیده می‌شود:

کلک خیال انگیز، صد ملک سلیمان، انگشتری زنه‌ار، کاربرد واژه‌ها و ترکیبات کهن در شعر فردوسی بیشتر است. برآویختن، ... کاربرد واژه‌های ساده و فارسی در شعر فردوسی بیشتر است. آواز، جنگ، ... در شعر حافظ بسامد واژگان عربی و غیرساده بیشتر است، حزین، طعن، ... در شعر فردوسی، سادگی لفظ و کلام غلبه دارد. در شعر حافظ، پختگی لفظ و کلام.

۴- یک مورد از ویژگی‌های فکری بیت‌های زیر را بنویسید؛ سپس تشبیه‌های موجود را بیابید و نوع آنها را مشخص کنید.

آتش است آب دیدهٔ مظلوم
 تو چو شمعی از او هراسان باش
 چون روان گشت، خشک و تر سوزد
 کاول، آتش ز شمع سر سوزد

جواب ویژگی فکری: در بیت نوعی انتقاد، فریاد خواهی و شکایت وجود دارد. این شکایت متأثر از شرایط ناهنجار اجتماعی زمان شاعر است. در بیت دوم نیز به مخاطب هشدار می‌دهد مراقب عملکرد خود باشد، زیرا نتیجه هر عملی پیش از همه، گریبان خود شخص را خواهد گرفت، محتوای اخلاقی و پند و اندرز و عبرت ... غم‌گرایی و باور به قضا و قدر.

تشبیهات: آب دیدهٔ مظلوم مانند آتش است. (آب دیدهٔ مظلوم: مشبه، آتش: مشبه‌به، خشک و تر سوزاندن: وجه شبه) / تشبیه گسترده: تو چو شمعی هراسان باش. (تو: مشبه، شمع: مشبه‌به، چو: ادات تشبیه، هراسان: وجه شبه)

۵- ویژگی‌های فکری متن زیر را بنویسید.

«بدان که شریعت، گفت انبیاست و طریقت، کرد انبیاست و حقیقت، دید انبیاست. سالک باید که اول از علم شریعت آنچه ما لابد است، بیاموزد و یادگیرد و آنگاه از عمل طریقت، آنچه مالاابد است به جای آورد تا از انوار حقیقت به قدر سعی و کوشش وی روی نماید.»
 عزیزالدین بن محمد نسفی

جواب رواج روحیهٔ عرفانی و اخلاقی - بیان مسائل عرفانی به شیوهٔ درسی و شرح اصطلاحات عرفانی، نظیر طریقت (عرفان علمی) و حقیقت (عرفان عملی). توجه به عرفان / (شریعت: راه رسیدن به خدا)

۶- پایه‌های آوایی را در بیت دوم شعر فردوسی (خودارزیابی ۳) مشخص نمایید.

اگر جنگ خواهی و خون ریختن / بر این گونه سختی برآویختن

خ تن	ی خون ری	گ خاهی	ا گر جن	پایه‌های آوایی
خ تن	ب را وی	ن سخ تی	ب رین گو	
- U	-- U	-- U	-- U	نشانه‌های هجایی
فعل	فعلون	فعلون	فعلون	وزن

خودارزیابی درس پنجم «پایه‌های آوایی همسان (۱)»

۱- برای هر یک از موارد زیر وزن واژه مناسب بنویسید و نشانه‌های هجایی آن را مشخص کنید.

نمونه	وزن واژه	نشانه های هجایی
کبوتر	فعولن	- U -
می نوشتم	فاعلاتن	- - U -
دریادلان	مستفعلن	- U - -
نمی دانم	مفاعیلن	- - - U
دری بگشا	مفاعیلن	- - - U
بامدادی	فاعلاتن	- - U -
با ادبان	مفتعلن	- U U -
کجایی	فعولن	- - U

۲- بیت‌های زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس وزن آن‌ها را بنویسید.

الف) به گیتی هر کجا درد دلی بود / به هم کردند و عشقش نام کردند فخرالدین عراقی

پایه های آوایی	بِ گِی تِی هِر	کُ جا درِ دِ	دِ لِی بوَد
	بِ هِم کِر دِن	دُ عِش قِش نا	م کِر دِنْد
نشانه های هجایی	- - - U	- - - U	- - U
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	فعولن (مفاعی)

اختیار زبانی: هجای ۸ مصراع اول کوتاه به بلند / اختیار وزنی: بلند بودن هجای کشیده پایان دو مصراع.
ب) چه خوش صید دلم کردی بنام چشم مستت را / که کس آهوی وحشی را از این بهتر نمی‌گیرد حافظ

چِ خُشِ صیِ دِ	دِ لِمِ کردی	بِ نازمِ چشم	مِ مسِ تِ را	پایه های آوایی
کِ کسِ آهو	یِ وحِ شیِ را	اِزینِ بهِ تر	نِ میِ گیِ رد	
---U	---U	---U	---U	نشانه های هجایی
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	وزن

اختیار زبانی: بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای ۴ مصراع اول.

پ) تا نگردي بی خبر از جسم و جان / کی خبر یابی ز جانان یک زمان عطار

تَانِ گرِ دی	بیِ خَ براز	جسْمُ جان	پایه های آوایی
کیِ خَ بریا	بیِ زِ جانان	یکِ زَ مان	
--U-	--U-	-U-	نشانه های هجایی
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن	وزن

۳- بیت‌های زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس نشانه‌های هجایی هریک را در خانه‌ها قرار دهید.

الف) چه غم دیوار امت را که دارد چون تو پشتیبان / چه باک از موج بحر آن را که باشد نوح کشتیبان سعدی

چِ غمِ دیِ وا	رِ امِ متِ را	کِ داِ ردِ چُن	تُ پشِ تیِ بان	پایه های آوایی
چِ باِ کزِ مو	جِ بحِ رانِ را	کِ باِ شدِ نو	حِ کشِ تیِ بان	
---U	---U	---U	---U	نشانه های هجایی
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	وزن

اختیار زبانی: هجای ۳ و ۷ مصراع ۲ (حذف همزه)

(ب) هر آن دل را که سوزی نیست دل نیست / دل افسرده غیر از آب و گل نیست وحشی بافقی

ست دل نیست	کِ سوزی نی	هَر آن دل را	پایه های آوایی
بُ گل نیست	دِ غی رز آ	دِل اف سر	
--U	---U	---U	نشانه های هجایی
فعلون	مفاعیلن	مفاعیلن	وزن

اختیار زبانی: هجای ۲ مصراع اول و هجای ۷ مصراع دوم حذف همزه / هجای ۲ مصراع ۲ بلند تلفظ کردن کسره پایانی.

اختیار وزنی: هجای پایان دو مصراع کشیده آمده.

(پ) سینه مالمالِ درد است ای دریغا مرهمی / دل ز تنهایی به جان آمد خدا را همدمی حافظ

مر هَ می	تِ دَ ری غا	مالِ در دس	سی نِ ما لا	پایه های آوایی
هم دَ می	مد خُ دا را	یی بِ جا نا	دل زِ تن ها	
-U-	--U-	--U-	--U-	نشانه های هجایی
فاعِلن	فاعِلاتن	فاعِلاتن	فاعِلاتن	وزن

اختیار زبانی: هجای ۹ مصراع اول و هجای ۸ مصراع دوم حذف همزه

(ت) ز حسرت بر سر و بر رو همی زد / به سانِ فاخته کو کو همی زد فدایی مازندرانی

هَ می زد	سَ رُ بر رو	زِ حس رت بر	پایه های آوایی
هَ می زد	خ تِ کو کو	بِ سا نِ فا	
--U	---U	---U	نشانه های هجایی
مفاعی (فعلون)	مفاعیلن	مفاعیلن	وزن

اختیار شاعری (زبانی): هجای ۶ مصراع اول بلند تلفظ کردن واو عطف - هجای ۳ مصراع ۲ بلند تلفظ کردن کسره پایانی - هجای ۶ مصراع ۲ بلند تلفظ کردن کسره پایانی.

۴- بیت‌های زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس وزن واژه و نشانه‌های هجایی هریک را در خانه‌ها قرار دهید.

الف) سحر گه بلبلی آواز می‌کرد / همی نالید و با گل راز می‌کرد سلمان ساوجی

سَ حَر گَه بَل	بُ لَی آ وَا	ز می گَرَد	پایه های آوایی
هَمَ می نَالی	دُ با گَل رَا	ز می کَرَد	
--- U	--- U	-- U	نشانه های هجایی
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعی (فعولن)	وزن

اختیار شاعری (وزنی): بلند بودن هجای پایانی در دو مصراع که کشیده آمده است.

ب) ما به غم خو کرده‌ایم ای دوست ما را غم فرست / تحفه ای کز غم فرستی نزد ما هر دم فرست خاقانی

ما بَ غَم خُو	کَر دِ ای می	دو سَت ما رَا	غَم فِ رَسْت	پایه های آوایی
تَح فِ ای کَز	غَم فِ رَس تِی	نَز دِ ما هَر	دَم فِ رَسْت	
-- U -	-- U -	-- U -	- U -	نشانه های هجایی
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن	وزن

اختیار شاعری (زبانی): هجای ۸ مصراع اول حذف همزه - (وزنی): بلند بودن هجای پایانی در دو مصراع که کشیده آمده است.

پ) خوشا از نی خوشا از سر سرودن / خوشا نی نامه‌ای دیگر سرودن قیصر امین پور

خُ شَا از نِی	خُ شَا از سَر	سُ رُو دَن	پایه های آوایی
خُ شَا نِی نَا	مِ ای دِی گَر	سُ رُو دَن	
--- U	--- U	-- U	نشانه های هجایی

وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعی (فعولن)
-----	---------	---------	---------------

ت) عزیزم کاسه چشمم سرایت / میون هر دو چشمم جای پایت بابا طاهر

پایه های آوایی	عَ زى زَم کا	سِ یِ چِش مَم	سَ رَا یِت
	م یو نِ هر	دُ چِش مَم جا	یِ پَا یِت
نشانه های هجایی	---U	---U	--U
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعی (فعولن)

اختیار شاعری (زبانی): هجای ۶ مصراع اول و هجای ۳ مصراع دوم - کوتاه به بلند.

۵- ابیات زیر را بخوانید و به پرسش‌ها پاسخ دهید.

ز دو دیده خون فشانم ز غمت شب جدایی
 در گلستان چشمم ز چه رو همیشه باز است؟
 سر برگ گل ندارم، ز چه رو روم به گلشن؟
 چه کنم که هست اینها گل باغ آشنایی
 به امید آنکه شاید تو به چشم من درآیی
 که شنیده‌ام ز گل‌ها همه بوی بی‌وفایی

الف) ویژگی‌های ادبی سبک عراقی را در آن بیابید.

جواب شعر در قالب غزلی از سبک عراقی ست و زبان لطیفی دارد؛ شاعر سعی کرده با تصویرسازی، احساسات عاشقانه خود را بیان نماید: خون: کنایه از اشک خونین؛ چشم خونین خود را در مصراع دوم بیت نخست، به گل باغ آشنایی نیز تشبیه کرده است. در دل همین ترکیب، یک تشبیه فشرده دیگر وجود دارد. باغ آشنایی، آشنایی: مشبه / باغ: مشبه به. این تشبیه، بلیغ (فشرده) است. در بیت دوم، تشبیه دیگری به کار رفته است: گلستان چشمم؛ این تشبیه نیز فشرده (بلیغ) اضافی ست. در همین بیت، چشم در مصراع دوم، کارکرد استعاره پیدا کرده است. در بیت آخر یک استعاره و یک مجاز برجسته وجود دارد: سر (مجاز از خیال، تصمیم)، در مصراع دوم استعاره ای در قالب تشخیص به کار رفته است: شنیده‌ام ز گل‌ها...؛ در همین بیت شنیدن بو، نوعی حس آمیزی ست، زیرا بو شنیدنی نیست؛ گهگاه تناسب واژگانی نیز دیده می‌شود: گل و گلشن، گلستان و در کاربرد تمامی آرایه‌های به کار رفته، تأیید کننده یکی از بارزترین ویژگی‌های شعر سبک عراقی ست؛ شعری که توجه فوق‌العاده به آرایه‌های ادبی دارد.

ب) دو مورد از ویژگی‌های فکری ابیات را بنویسید.

جواب شعر بازگو کننده افکار و اندیشه‌های عارفانه فخرالدین عراقی، شاعر معروف قرن هفتم است. وی از جمله عرفای این قرن به شمار می‌آید و آثار عرفانی‌اش در دو حوزه غنایی و تعلیمی معروفند. در این غزل نیز، میل و نیاز به وصل حق، عارف را به راز و نیاز عاشقانه وا داشته است. همچنین، مفاهیم مندرج در شعر، نشان دهنده اهمیت دادن شعرای سبک عراقی به پالایش روح و روان دارد: او برای وصل باید اشک بریزد و هجران را تاب بیاورد، زیرا این هجران لازمه رسیدن به وصل است. (ستایش عشق، فراق، باور به قضا و قدر، بیان بی‌وفایی معشوق، غم‌گرایی)

خودارزیابی درس ششم «مجاز»

۱- معنای حقیقی و مجازی را در واژه‌های مشخص شده بررسی کنید:

الف) درخت تو گر بار دانش بگیرد / به زیر آوری چرخ نیلوفری را ناصر خسرو

جواب چرخ: (معنای حقیقی: وسیله‌ای مدور که می‌گردد؛ معنای مجازی: فلک، روزگار، آسمان، تقدیر، سرنوشت) درخت: (معنای حقیقی: گیاهی ...، معنای مجازی: وجود)

ب) سر آن ندارد امشب که برآید آفتابی / چه خیال‌ها گذر کرد و گذر نکرد خوابی سعدی

جواب سر: (معنای حقیقی: عضوی از بدن انسان؛ معنای مجازی: خیال، تصمیم، اندیشه، فکر، نیت)

پ) سینه خواهم شرحه شرحه از فراق / تا بگویم شرح درد اشتیاق مولوی

جواب سینه: (معنای حقیقی: عضوی از بدن انسان، معنای مجازی: وجود عاشق (انسان صاحب دل، عشاق درد کشیده)، قلب عاشق و صاحب درد، قلب انسان آگاه، هم درد، هم کلام)

۲- در سروده‌های زیر مجاز را مشخص کنید:

الف) فردا که آن شهر خاموش / در حلقه شهربندان دشمن / از خواب دوشینه برخاست / دیدند / زان مرغ فریاد و آتش / خاکستری سرد برخاست شفیعی کدکنی

جواب فردا: آینده شهر: مردم شهر مرغ: ققنوس

ب) فریشتگان سنگ به وی می‌زدند که خاکی و آبی را چه رسد که حدیث کند؟ رشیدالدین میبیدی

جواب خاکی و آبی: انسان که از آب و گل ساخته شده است.

پ) چرا چون لاله خونین دل نباشم / که با ما نرگس او سر گران کرد حافظ

جواب نرگس: چشم

ت) دل عالمی بسوزی چو عذار برفروزی / تو از این چه سود داری که نمی‌کنی مدارا حافظ

جواب عالم: مردم عالم

ث) برو ای گدای مسکین در خانه‌ی علی زن / که نگین پادشاهی دهد از کرم گدا را شهریار

جواب نگین: انگشتر در: کلون در

۳- در بیت زیر مجاز و قرینه را مشخص نمایید:

دست فلک ز کارم وقتی گره گشاید / کز یکدگر گشایی زلف گره گشا را فروغی بسطامی

جواب دست: مجاز، انگشت گره گشودن از کار: قرینه

۴- بیت زیر را از نظر فکری و ادبی بررسی نمایید:

سپید شد چو درخت شکوفه دار سرم / وز این درخت همین میوه غم است برم جامی

جواب قلمرو فکری: بازگو کننده احساسات فردی شاعر نسبت به پیری و گذر عمر است. او از سپری شدن عمری که جز غم و ناراحتی برایش حاصلی نداشته، ناراحت است. (بی‌ثمر بودن، فراق و دوری از یار، غمگین بودن، توجه به دنیای درون، رواج ناامیدی، حسرت خوردن به دوره جوانی و غم پیری).

جواب قلمرو ادبی: بارزترین آرایه آن، کاربرد سر در معنای مجازی است. منظور از سر در این بیت، موی سر است. از طرفی، سر به درخت شکوفه دار نیز تشبیه شده است؛ منظور از شکوفه‌ها، موهای سفید شاعر هستند. در مصراع دوم، درخت، کاربرد استعاری دارد. (استعاره مصرحه). بر و سر با یکدیگر جناس ناهمسان (ناقص) اختلافی تشکیل می‌دهند. میوه غم: اضافه تشبیهی، درخت و میوه و شکوفه باهم مراعات نظیر.

۵- وزن بیت زیر را مشخص کنید:

بضاعت نیاوردم الا امید / خدایا ز عفوم مکن ناامید سعدی

ب ض ا ع ت	نَ یا و ر	دَمِلَ لا	أَ مِید	پایه های آوایی
خُ دا یا	زِ ع ف و م	مَ ک ن نا	أَ مِید	
--U	--U	--U	-U	نشانه های هجایی
فعولن	فعولن	فعولن	فعل	وزن

اختیار شاعری (زبانی): حذف همزه در هجای ۸ مصراع اول

اختیار شاعری (وزنی): کشیده آوردن هجای پایانی در دو مصراع که بلند می‌باشد.

کارگاه تحلیل فصل دوم

۱- غزل زیر را از نظر سبک شناسی بررسی و تحلیل کنید:

من ندانستم از اول که تو بی‌مهر و وفایی
دوستان عیب‌کنندم که چرا دل به تو دادم
آن نه خال است و زنخدان و سر زلف پریشان
عشق و درویشی و انگشت نمایی و ملامت
گفته بودم چو بیایی، غم دل با تو بگویم
شمع را باید از این خانه به در بردن و کشتن
سعدی آن نیست که هرگز ز کمندت بگریزد
عهد نابستن از آن به که ببندی و نیایی
باید اول به تو گفتن که چنین خوب چرایی
که دل اهل نظر برد که سری است خدایی
همه سهل است، تحمل نکنم بار جدایی
چه بگویم؟ که غم از دل برود چون تو بیایی
تا به همسایه نگوید که تو در خانه مایی
که بدانست که در بند تو خوش‌تر ز رهایی

جواب تاریخ ادبیات: این غزل از سعدی، شاعر پرآوازه قرن هفتم است. قرن هفتم از دوره‌های نخستین سبک عراقیست. از این دوره غزل‌های عاشقانه و شورانگیز فراوان دیگری نیز به جا مانده است. مولوی و عطار از دیگر غزل‌سرایان این عصر هستند. سخن سعدی سهل ممتنع است. هنر بزرگ سعدی به کار بردن واژگان در جای خود است.

سبک شناسی: قلمرو زبانی: غزلی است متعلق به سبک عراقی. در غزل واژگانی وجود دارد که با معنا و کاربرد امروزی خود متفاوتند: کشتن به معنای خاموش کردن و خوب به معنای زیبا است؛ ساخت افعال موجود در

غزل، بیشتر بر مبنای الگوهای تاریخی است: ندانستم در معنای نمی دانستم (ماضی ساده در معنای ماضی استمراری)، عیب کننم، تحمل نکنم، بگویم، بگریزد (مضارع ساده و التزامی در معنای مضارع اخباری): در برخی ابیات حذف وجود دارد: عهد نابستن از آن به (است)، چون بدانست که در بند تو (بودن) خوشتر (است) جملات غزل روان، کوتاه، ساده و بدون پیچیدگی ست. در قلمرو ادبی، تناسب های واژگانی، بیان و لحن عاطفی و سرشار از احساس شعر، کاربرد کنایات (در بند تو بودن، دل به تو دادن، انگشت نمایی)، استعارات (کمندت، غم از دل برود، ...)، تشبیه (بار جدایی) و مجاز (شمع، خال، سر زلف، زنخدان) باعث برجسته سازی زبان شعر است و توجه مخاطب را جلب می کند.

در قلمرو فکری: (عشق زمینی، گله و شکوه از بی وفایی معشوق، ستایش معشوق، عدم تحمل فراق، برتری عشق بر عقل) بارزترین ویژگی غزل، بیان عواطف شخصی شاعر در عشق است؛ این درون مایه در قرن هفتم بسیار مورد توجه غزل سرایان بوده است. آسیب های اجتماعی وارد شده از سوی مغولان در قرون ششم و هفتم، مردم را به درون گرایی و انزوا کشاند و نمود این انزوا، در غزل های عاشقانه و عارفانه این دوره مشاهده می شود. موسیقی شعر: شعر ردیف ندارد؛ واژگان قافیه بر اساس الگوی غزل و قاعده یک است / «ا» در پایان واژه ها، حرف اصلی قافیه است. حروف «یی» در پایان واژگان قافیه از حروف الحاقی به شمار می آیند و جزء اصلی نیستند. پایه های آوایی شعر همسان و از تکرار چهار بار فعلاتن تشکیل شده است؛ ضرب آهنگ شعر گُند و آرام و مناسب با مضامین عاطفی ست. این ضرب آهنگ گُند از توالی هجاهای کوتاه در کنار هم به دست می آید.

۲- متن زیر را از نظر زیبایی شناسی بررسی نمایید:

«فراش باد صبا را گفته تا فرش زمردین بگسترد و دایه ابر بهاری را فرموده تا بنات نبات در مهد زمین بپرورد. درختان را به خلعت نوروزی قبای سبز ورق در برگرفته و اطفال شاخ را به قدوم موسم ربیع کلاه شکوفه بر سر نهاده.» سعدی

جواب متن در قلمرو ادبی و در سطح موسیقایی، برجسته و قابل توجه است زیرا سجع دارد (گفته و فرموده، بگسترد و بپرورد، زمردین و زحین، گرفته و نهاده) واژگان نبات و بنات جناس ناهمسان اختلافی تشکیل داده اند و توالی کسره ها در ترکیب های اضافی و وصفی، واج آرایبی خلق کرده است. | در سطح بیانی نیز، تشبیهات پی در پی متن را رنگارنگ و خیال انگیز نموده است (تشبیه باد صبا به فراش، ابر بهاری به دایه، زمین به مهد، نبات به بنات، ورقه به قبای سبز، شاخه های درخت به اطفال و شکوفه به کلاه)، | در سطح بدیع معنوی مراعات نظیر جایگاه ویژه ای در این متن دارد (خلعت و قبا و کلاه، مهد و دایه و پروریدن، فراش و فرش و بگسترد، درخت و شاخ و ورق و شکوفه)؛ ترکیب فرش زمردین نیز یک ترکیب استعاری است و استعاره از سبزه هاست.

۳- وزن بیت زیر را بنویسید.

ز یزدان دان، نه از ارکان که کوتاه دیدگی باشد / که خطی کز خرد خیزد، تو آن را از بنان بینی

دِ گی باشد	کِ کو ته دی	نَ از ارکان	زِ یزدان دان	پایه های آوایی
بَ نان بی نی	تُ آن را از	خِ رد خِ زد	کِ خط طی کز	
---U	---U	---U	---U	نشانه های هجایی
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	وزن

خودارزیابی درس هفتم «تاریخ ادبیات فارسی قرن های ۱۱۰۰»

۱- ابیات زیر را از نظر مضمون بررسی کنید:

بخیه کفشم اگر دندان نما شد، عیب نیست
رخنه می آرد همی بر هرزه گردی های من
ریشه نخل کهن سال از جوان افزون تر است
بیشتر دلبستگی باشد به دنیا پیر را

جواب بیت نخست: شاعر با بهره گیری از تصاویر مربوط به واقعیات و تجربیات زندگی روزمره، زبان محاوره و آرایه حسن تعلیل به بیان و شرح وضعیت خود می پردازد و برای فقر و پوشش نامناسب خود، سعی می کند دلیلی موجه بیاورد: هرزه گردی و گشت و گذار در شهر، دلیل پارگی کفش اوست، نه فقر؛

بیت دوم: مفهوم و پیام حکمی، اخلاقی در این بیت با تمثیل - اسلوب معادله به دست آمده است. صائب ابتدا در مصراع نخست مثالی می آورد که نشان دهنده عمق وابستگی و دلبستگی ایجادشده در اثر طول زمان را نشان دهد و پس از آماده سازی ذهن مخاطب، از دل بستگی بیشتر پیران به دنیا می گوید و دلبستگی را نکوهش می کند. مضمون تازه: معلوم شدن نخ کفش مثل خندیدن، حسن تعلیل.

۲- زبان فارسی در دوره صفویان چه موقعیت و جایگاهی داشت؟

جواب پادشاهان به دلیل پایبندی به اعتقادات و شرعیات کمتر، به شعر و مضامین عاشقانه زمینی بها می دادند، به همین دلیل سرودن اشعاری با درون مایه های مذهبی، اخلاقی، پند و اندرز در این دوره بسیار رواج

یافت. همچنین شعرا تلاش کردند موضوعات کهن را به زبان جدید باز آفرینی کنند و مضامین تازه خلق کنند. چون در هند پایگاه قدرتمندی برای توسعهٔ زبان فارسی پیدا شد، بسیاری از شاعران و نویسندگان به آن سو گرایش پیدا کردند.

۳- ویژگی‌های عمده شعر بیدل را با توجه به غزل زیر بررسی کنید:

شعله طفل نی سواری بیش نیست	برق با شوقم شراری بیش نیست
عیش این گلشن خماری بیش نیست	لاله و گل زخمی خمیازه‌اند
ما و من آینه‌داری بیش نیست	تا به کی نازی به حسن عاریت؟
کاین گلستان خنده‌واری بیش نیست	می‌رود صبح و اشارت می‌کند
از تنک آبی کناری بیش نیست	غرقة وهمیم؛ ورنه این محیط
فرصت ما نیز باری بیش نیست	ای شرر، از هم‌رهان غافل مباش
فخرها دارند و عاری بیش نیست	بیدل، این کم همتان بر عز و جاه

جواب یکی از ویژگی‌های عمده شعر بیدل، ابهام‌ها و پیچیدگی‌های زبان شاعرانه اوست. این پیچیدگی به دلیل واژگان ذهنی و انتزاعی به کار گرفته در شعر است. نظیر: شوق، عیش، خمار، عاریت، وهم و ... و گاهی واژه‌های عینی را به گونه‌ای در کنار هم قرار می‌دهد که تصویر حاصل از آن ذهنی می‌شود، زیرا از استعارات بی‌درپی استفاده می‌کند. لاله و گل: تشخیص و استعاره از انسان زخمی: استعاره از پرپر شدن و مقصود نابودی و مرگ آدمی است | خمیازه: استعاره از شکوفایی ولی به معنای ضعف و بی‌حالی است شعر بیدل سرشار از مفاهیم و اندیشه‌های عرفانی و فلسفی است. عرفان و خودشناسی و حکمت ویژهٔ بیدل در این غزل مشهود است. زندگی کوتاه دنیوی و دل نیستن به مادیات و ... (استفاده از مضامین دور از ذهن مانند طفل نی سوار، زخمی خمیازه ...، بیشتر به معنی توجه دارد تا به ظاهر، تفکر عارفانه دارد).

۴- چه عواملی موجب شد شاعران ایرانی به دربار هند روی آورند؟

جواب توجه خاص شاهان گورکانی هند به شعر و ادب، خصوصا زبان و ادبیات فارسی و بی‌توجهی شاهان صفوی به شعر و مضامین عاشقانه به دلیل پایبندی به آداب دینی و شرعیات، باعث شد بسیاری از شعرا به دربارهای هند روی آورند. (از یک سو، کم توجهی و بی‌مهری شاهان صفوی نسبت به شعرا، از سوی دیگر شاعر نوازی و ادب‌گرایی سلاطین هند)

۵- شهرت محتشم کاشانی در چه نوع شعر و قالب شعری است؟ در این مورد توضیح دهید.

جواب ترکیب بند و اشعار مذهبی و دینی. با توجه به اینکه صفویان مذهب تشیع را مذهب رسمی خود قرار دادند و در گسترش آن نیز کوشیدند، در این عهد، سرودن اشعار دینی، مرثیه ها و ذکر مصائب اهل بیت رونق گرفت. محتشم کاشانی نیز برخی از بهترین نمونه‌های مرثیه را سروده است. ترکیب بند معروف عاشورایی او نیز زبانزد خاص و عام است.

۶- در قرن هشتم تأثیرپذیری از گذشتگان چگونه در شعر خواجهی کرمانی و حافظ جلوه‌گر شد؟

جواب خواجهی کرمانی به عنوان یک غزل پرداز در قرن هشتم از شعرای پیش از خود تأثیر پذیرفته است. وی عمده‌ترین تأثیرات خود را از نظامی در سرودن مثنوی و سعدی در سرودن غزل گرفته است. شعر وی نشان دهنده تسلط شاعرانه او بر زبان فارسی است. در عین حال خواجه و سعدی، بر حافظ نیز تأثیرات فراوانی در مضمون سازی و زبان شاعرانه گذاشته اند.

۷- ابیات زیر را بخوانید و به پرسش‌ها پاسخ دهید:

لب و دندان سنایی همه توحید تو گوید / مگر از آتش دوزخ بودش روی رهایی سنایی

چو او شهر ایران به گشتاسب داد / نیامد تو را هیچ از آن تخت یاد فردوسی

الف) مجاز را در بیت‌های بالا بیابید و معنای حقیقی و غیرحقیقی هر کدام را مشخص کنید.

جواب لب و دندان: مجاز از همه وجود شهر: مجاز از کشور یا پادشاهی تخت: مجاز از پادشاهی و سلطنت

ب) نشانه‌های هجازی و پایه‌های آوایی بیت‌ها را مشخص کنید.

اختیار زبانی: حذف همزه هجای ۳ مصراع دوم.

دِ تْ گوید	هَمْ تو حی	نِ س نایی	لَبْ دَنْ دا	پایه‌های آوایی
یِ رَ های	بُ وْ دَش رو	تَشِ دُو زخ	مَ گَرَز آ	
--UU	--UU	--UU	--UU	نشانه‌های هجایی
فعلاتن	فعلاتن	فعلاتن	فعلاتن	وزن

سب داد	بِ گَش تا	رِ ای ران	چُ او شه	پایه‌های آوایی
--------	-----------	-----------	----------	----------------

ت یاد	چ زان تخ	تُ را هی	نَ یا مد	
- U	-- U	-- U	-- U	نشانه‌های هجایی
فعل	فعلون	فعلون	فعلون	وزن

اختیار زبانی حذف همزه در هجای ۸ مصراع ۲
اختیار وزنی: هجای کشیده پایان دو مصراع بلند تلفظ شود.

خودارزیابی درس هشتم «پایه‌های آوایی همسان (۲)»

۱- بیت‌های زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس وزن و نشانه‌های هجایی هر یک را در خانه‌ها جای دهید.

الف) بخندد همی باغ، چون روی دلبر/ ببوید همی خاک، چون مشک اذفر «خوشبو» رودکی

بِ خن دد	هَمی با	غ چُن رو	یِ دل بر	پایه‌های آوایی
بِ بو ید	هَمی خا	ک چُن مش	کِ اذ فر	
-- U	-- U	-- U	-- U	نشانه‌های هجایی
فعلون	فعلون	فعلون	فعلون	وزن

ب) همین سخن تازه بگو تا دو جهان تازه شود/ وارهد از حدّ جهان، بی حد و اندازه شود مولوی

هین سُخَن	تا زِ بِ گو	تا دُجَ هان	تا زِ شَ ود	پایه‌های آوایی
وا رَ هَد ز	حد دِ جَ هان	بی حَ دَ ان	دا زِ شَ ود	
- U U -	- U U -	- U U -	- U U -	نشانه‌های هجایی
مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	وزن

اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کسره پایانی. هجای ۴ مصرع ۱ / اختیار زبانی حذف همزه هجای ۴ مصرع ۲

(پ) دریا دلان راه سفر در پیش دارند / پا در رکاب راهوار خویش دارند حمید سبزواری

در یا دِ لَان	رَا هِ سَ فَر	دِر پِی شِ دَا	رِنْد	پایه‌های آوایی
پَا دِر رِ کَا	بِ رَا هِ وَا	رِ خِی شِ دَا	رِنْد	
- U - -	- U - -	- U - -	-	نشانه‌های هجایی
مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	فع	وزن

اختیار زبانی: هجای ۶ مصرع اول، کوتاه به بلند / هجای ۵ مصرع دوم کوتاه به بلند و هجای ۹ مصرع دوم کسره پایانی، کوتاه به بلند. اختیار وزنی: آوردن هجای کشیده در پایان دو مصرع به جای هجای بلند.

(ت) سوزد مرا سازد مرا در آتش اندازد مرا / وز من رها سازد مرا بیگانه از خویشم کند رهی معیری

سُو زِد مَ رَا	سَا زِد مَ رَا	دِر آتَ شِن	دَا زِد مَ رَا	پایه‌های آوایی
وَز مَن رَ هَا	سَا زِد مَ رَا	بِی گَانِ اَز	خِی شِم کُ نَد	
- U - -	- U - -	- U - -	- U - -	نشانه‌های هجایی
مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	وزن

اختیار زبانی: حذف همزه، هجای ۱۲ مصرع ۱

(ث) ای به ازل بوده و نابوده ما / وی به ابد زنده و فرسوده ما نظامی

اِی بَ اَزَل	بُو دِ وَا	بُو دِ مَا	پایه‌های آوایی
وِی بَ اَبَد	زَن دِ وَا فَر	سُو دِ مَا	
- U U -	- U U -	- U -	نشانه‌های هجایی
مفتعلن	مفتعلن	فاعلن	وزن

ج) سعادت به بخشایش داور است/ نه در چنگ و بازوی زور آور است سعدی

س ع ا د ت	بِ بَخِ شَا	یِ شِ دَا	وَرِ سْت	پایه‌های آوایی
نَ دَر چَن	گُ بَا زُو	یِ زُو رَا	وَرِ سْت	
-- U	-- U	-- U	- U	نشانه‌های هجایی
فعولن	فعولن	فعولن	فعل	وزن

اختیار زبانی: هجای ۸ مصراع اول کوتاه به بلند و هجای ۹ مصراع دوم (حذف همزه)

اختیار وزنی: کشیده آوردن هجای بلند پایانی در دو مصراع.

ج) جرمی ندارم بیش از این کز جان وفادارم تو را / ور قصد آزارم کنی، هرگز نیازم تو را سعدی

جر می نَ دَا	ر م بی شَ زین	ک ز جان وَ فَا	دَا ر م تُّ رَا	پایه‌های آوایی
و ر ق ص دِ آ	زَا ر م کُنِی	ه ر گ ز نَ یَا	زَا ر م تُّ رَا	
- U - -	- U - -	- U - -	- U - -	نشانه‌های هجایی
مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	وزن

اختیار زبانی: از نوع حذف همزه: در هجای ۸ مصراع اول

ج) نظر آوردم و بردم که وجودی به تو ماند/ همه اسمند و تو جسمی همه جسمند و تو روحی سعدی

نَ ظَ رَا وِر	دَمُّ بَر دَم	کِ وُ جُو دِی	بِ تُّ مَانِد	پایه‌های آوایی
هَمَّ اِس مَن	دُ تُّ جِس مِی	هَمَّ جِس مَن	دُ تُّ رُو حِی	
-- U U	-- U U	-- U U	-- U U	نشانه‌های هجایی
فعلاتن	فعلاتن	فعلاتن	فعلاتن	وزن

اختیار زبانی: حذف همزه در هجای ۳ مصراع اول.

۲- غزل زیر از کلیم کاشانی را بخوانید و موارد خواسته شده را پاسخ دهید:

گر تمنّای تو از خاطر ناشاد رود	داغ عشق تو گلی نیست که از یاد رود
نرود حسرت آن چاه زنخندان از دل	تشنه راه، آب محال است که از یاد رود
نتوان از سر او برد هوای شیرین	لشگر خسرو اگر بر سر فرهاد رود
کاش چون شمع، همه سر شود اعضای کلیم	تا سراسر به ره عشق تو بر باد رود

الف) ویژگی‌های شعر کلیم را در غزل بالا مشخص کنید.

جواب شعر در قالب غزل است که پرکاربردترین قالب در شعر سبک هندی است. | از ردیف فعلی در آن استفاده شده که از ویژگی‌های ادبی سبک هندی است در شعر از تمثیل بهره گرفته شده است (بیت دوم) | بیت سوم تلمیح به داستان خسرو و شیرین و عشق فرهاد به شیرین دارد | در بیت پایانی مضمون سازی نو وجود دارد (مانند شمع همه سر شدن و بر باد رفتن)، مضمون یابی و نشان دادن خیال خاص و معنی به صورت اعجاب انگیز | تقابل شمع و باد با توجه به رابطه آنها در واقعیت و شکل ظاهری شمع که سراپا سر است. ایهام تناسب، مراعات نظیر از کنایه استفاده کرده است: بر باد رود، از یاد رود. مجاز: سر اسلوب معادله: بیت دوم | تشبیه: داغ عشق، تشبیه داغ عشق به گل، تشبیه اعضای کلیم چون شمع، چاه زنخندان.

ب) یک مجاز در بیت سوم مشخص کنید.

جواب سر (مصراع اول): مجاز از خیال، اندیشه، فکر / سر (مصراع دوم): مجاز از کل وجود

خودارزیابی درس نهم «استعاره»

۱- در بیت‌های زیر استعاره‌ها را مشخص کنید:

الف) کی‌ام؟ شکوفه اشکی که در هوای تو هرشب / ز چشم ناله شکفتم به روی شکوه دویدم اوستا

جواب چشم ناله (اضافه استعاری - تشخیص) / روی شکوه (اضافه استعاری - تشخیص)

ب) ای باد بامدادی خوش می‌روی به شادی / پیوند روح کردی پیغام دوست دادی سعدی

جواب باد بامدادی می‌روی (تشخیص) / ای باد بامدادی (استعاره مکنیه (تشخیص)) / قرینه (می‌روی)

پ) ای گل تازه که بویی ز وفا نیست تو را / خبر از سرزنش خار جفا نیست تو را وحشی بافقی

جواب گل تازه (استعاره مصرحه از معشوق) / سرزنش خار جفا (اضافه استعاری - تشخیص)

ت) هر کاو نکاشت مهر و ز خوبی گلی نچید / در رهگذار باد نگهبان لاله بود حافظ

جواب کاشتن مهر (اضافه استعاری) / خوبی مثل گیاهی که چیده می‌شود، استعاره.

ث) شب ایستاده است / خیره نگاه او بر چارچوب پنجره من سپهری

جواب ایستادن شب (تشخیص)

ج) آیینه‌ات دانی چرا غمّاز نیست؟ / زانکه زنگار از رخس ممتاز نیست مولوی

جواب غماز بودن آینه (تشخیص) / آینه (استعاره از دل) / زنگار (استعاره از آلودگی، گناه، دلبستگی، کدورت)

ج) دهقان سالخورده چه خوش گفت با پسر / کای نور چشم من به جز از کشته ندروی حافظ

جواب نورچشم (استعاره از فرزند) / کشته (استعاره از اعمالی که از انسان سر می‌زند)

۲- تشبیه بیت زیر را بیابید و از آن یک استعاره بسازید و در جمله‌ای به کار ببرید.

دگر باره خیاط باد صبا / بر اندام گل دوخت رنگین قبا ملک الشعرا بهار

جواب خیاط باد صبا (تشبیه فشرده): باد صبا مانند خیاطی ست که با وزش او بر تن گل‌ها، لباسی زیبا از گلبرگ‌های رنگارنگ می‌پوشاند. تبدیل به استعاره: باد صبا هر سحرگاه رختی تازه برای گلها می‌دوزد و به آنها می‌پوشاند. باد صبا بر اندام گل، قبای رنگین دوخت. خیاط باد صبا اضافه تشبیهی است. (باد صبا: مشبه / خیاط: مشبه به)

۳- استعاره‌های آشکار را در بیت زیر بیابید و آنها را به یک تشبیه کامل تبدیل کنید.

صبحگاهی سر خوناب جگر بگشایید / ژاله صبحدم از نرگس تر بگشایید خاقانی

جواب ژاله استعاره از اشک: شبانگاهان ژاله‌های خونین اشک فرو می‌ریخت و غم می‌خورد.

نرگس تر: استعاره از چشمان اشک آلود: نرگس چشمان ترت زیباترین گل هستی است.

۴- ویژگی‌های شعر کلیم کاشانی را در بیت زیر بیابید و وزن و واژه‌های بیت را مشخص کنید:

ما ز آغاز و ز انجام جهان بی‌خبریم / اول و آخر این کهنه کتاب افتاده است

جواب زبان شعر ساده است، در بردارنده حیرانی فیلسوفانه است؛ جهان را به یک کتاب کهنه که اول و آخرش از بین رفته، تشبیه کرده است. استفاده از ضرب المثل، زبان محاوره، اعتقاد به قضا و قدر، استفاده از تک بیت، به کارگیری مضامین تازه و ابداع معانی و خیال‌های رنگین مانند: کهنه کتاب برای جهان.

خَبَ رِيم	مِجَّ هَانِ بِي	زُ زَانِ جَا	مَا زِ آغَا	پایه‌های آوایی
تَا دَسْت	نِ كِ تَابُف	خِ رَايِنِ كُه	اَوْ وُلْ آ	
- UU	-- UU	-- UU	-- UU	نشانه‌های هجایی
فعلن	فعلاتن	فعلاتن	فعلاتن	وزن
فع لن	فعلاتن	فعلاتن	فاعلاتن	

اختیار وزنی: در رکن اول، آوردن فاعلاتن به جای فعلاتن - کشیده آوردن هجای پایانی مصراع اول و دوم - آوردن (فعلن مقابل فع لن) اختیار وزنی ابدال.

اختیار زبانی: هجای ۲ مصراع ۲، هجای کوتاه به بلند

کارگاه تحلیل فصل سوم

۱- غزل زیر را بخوانید و موارد خواسته شده را پاسخ دهید:

جان به لب داریم و همچون صبح خندانیم ما
 از سیاهی داغ ما هرگز نمی‌آید برون
 پشت چون آینه بر دیوار حیرت داده‌ایم
 از شیخون خمار صبحدم آسوده‌ایم
 خرقه از ما می‌ستاند نافه مشکین نفس
 حلقه چشم غزالان حلقه زنجیر ماست
 گر چراغ بزم عالم نیست صائب کلک ما
 دست و تیغ عشق را زخم نمایانیم ما
 در سواد آفرینش آب حیوانیم ما
 والء خار و گل این باغ و بستانیم ما
 مستی دنبال‌دار چشم خوبانیم ما
 از هواداران آن زلف پریشانیم ما
 دائم از راه نظر در بند و زندانیم ما
 چون ز بخت تیره دائم در شبستانیم ما؟

الف) ویژگی‌های شعر صائب را در غزل بررسی کنید.

تقریباً در همه ابیات با مضامین تازه مواجهیم: یک بار در شأن عظمت هستی خود و محبت روحانی‌ای **جواب** که در دل دارد، خود را به داغی ابدی و آب حیوان در پهنه هستی تشبیه کرده است، و بار دیگر خود را به آینه‌ای تشبیه می‌کند که پشت به دیوار حیرت زده و در فهم هستی حیرت زده است. وجه شبه: فرد حیران در

جای خود بی حرکت می ایستد، همان گونه که آینه بی حرکت به دیوار تکیه می دهد: در بیت دیگری نیز خود را از شدت مستی و حیرانی مانند ادامه مستی و خماری چشم زیبارویان می بیند. در بیت آخر تفاخر شاعرانه دیده می شود. قلم خود را چراغ بزم عالمیان می داند، از همین رو همیشه در شبستان مشغول نگارش و سرایش است.

۱. مضمون آفرینی: پشت چون آینه بر دیوار حیرت دادن / شبیخون خمار صبحدم

۲. به کارگیری ترکیبات تازه: سواد آفرینش، مستی دنباله دار

۳. باریک اندیشی: بیت پایانی

۴. تخلص شاعر: بیت پایانی

۵. حسن تعلیل: پشت چون آینه

ب) شعر را از نظر زیبایی شناسی تحلیل نمایید.

جواب در همه ابیات تشبیه دیده می شود. بیشتر تشبیهات از نوع گسترده هستند. از جمله تشبیهات گسترده آن می توان به آب حیوانیم ما، پشت بر دیوار چون آینه...، مستی دنباله دار ... اشاره کرد. تخلص شاعرانه در غزل دیده می شود؛ در غالب ابیات می توان مفاهیم رایج شعر سبک هندی را دید: برتری عشق بر عقل، انتساب عاشق پیشگی و وارستگی به خود و هم کیشان خود (کاربرد ضمیر جمع ما، بیانگر این نکته است) می توان به تکرار واژه و واج آرایه هایی اشاره کرد که متن را آهنگین کرده اند.

استعاره: دست و تیغ عشق (بیت اول) - شبیخون خمار (بیت چهارم) - خمار صبحدم، نافه مشکین نفس (بیت ۵ و ۴) - حسن تعلیل: بیت ۷ و ۵ کنایه: جان به لب داریم (بیت اول)

پ) وزن شعر را بنویسید.

نی م ما	ص ب ح خ ن دا	ری م هم چُن	جان ب لب دا	پایه های آوایی
نی م ما	م ن ما یا	عش ق را زخ	دس ت تی غ	
- U -	-- U -	-- U -	-- U -	نشانه های هجایی
فاعلن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	وزن

وزن بیت همسان تک لختی است. اختیار شاعری (زبانی) هجای ۴ مصراع ۲، هجای ۹ مصراع ۲، بلند تلفظ کردن کسره پایانی.

۲- متن زیر را از نظر زیبایی‌شناسی و ویژگی‌های فکری بررسی نمایید:

«مجموعه‌ای می‌بایست از هر دو عالم روحانی و جسمانی که هم محبت و بندگی به کمال دارد و هم علم و معرفت به کمال دارد تا بار امانت مردانه و عاشقانه در سفت جان کشد.»

جواب از نظر زیبایی‌شناسی: تکرار واژه: کمال و واج‌های (ن ی) در کلماتی که گاه هم وزن و گاه متقارنند و انواع سجع را تشکیل داده‌اند. روحانی و جسمانی - مردانه و عاشقانه / متن تلمیح به باورهای دینی و آیات قرآنی دارد (بار امانت: إنا عرضنا الأمانة على السموات والارض والجبال فأبين أن يحملنها وأشفقن منها وحملها الإنسان إنه كان ظلوما جهولا، احزاب / ۷۲). سفت جان: اضافه استعاری / بار امانت: استعاره از عشق الهی / کشیدن بار امانت: کنایه بار امانت: اضافه تشبیهی.

در قلمرو فکری از بارزترین ویژگی‌های آن می‌توان به عرفانی بودنش اشاره کرد. از نظرگاه نجم‌الدین رازی در مرصادالعباد و در این چند سطر، بنده حقیقی خداوند آن کسی است که بتواند هم دین را داشته باشد، هم دنیا را، هم اهل علم و دانش باشد، هم اهل معرفت و عشق. تنها چنین فردی می‌تواند بار امانت الهی (عشق) را بر دوش کشد.

خودارزیابی درس دهم «سبک هندی»

۱- ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری سروده زیر را استخراج کنید:

روزگاری شد ز چشم اعتبار افتاده‌ام	چون نگاه آشنا از چشم یار افتاده‌ام
دست رغبت کس نمی‌سازد به سوی من دراز	چون گل پژمرده بر روی مزار افتاده‌ام
اختیارم نیست چون گرداب در سر گشتگی	نبض موجم، در تپیدن بی‌قرار افتاده‌ام
عقده‌ای هرگز نکردم باز از کار کسی	در چمن بیکار چون دست چنار افتاده‌ام
همچو گوهر گر دلم از سنگ گردد دور نیست	دور از مژگان ابر نوبهار افتاده‌ام

<p>کاربرد واژگانی چون دراز، پژمرده، نبض، عقده، مزار و بیکار نشان دهنده گسترش دایره واژگان شعری است؛ ترکیب‌هایی چون «دور نیست» در بیت پایانی «عقده باز نکردم» و «دور افتاده‌ام»، «از چشم افتاده‌ام»، نشان دهنده ورود زبان عامه به شعر و ساده شدن آن است. افتاده‌ام در برخی ابیات در معنی تاریخی خود به کار رفته است؛ بی‌قرار افتاده‌ام (شده‌ام)</p>	<p>ویژگی‌های زبانی</p>
<p>شعر در قالب غزل است و در آن ردیف دشوار فعلی دیده می‌شود؛ بهره‌گیری‌های صائب از آرایه‌های ادبی در این شعر، تصادفی و اتفاقی نیست. او آگاهانه از تشبیهات گوناگون برای بیان منظور و توصیف روحیات و احوالش بهره می‌برد؛ چون نگاه آشنا...، چون گل پژمرده...، چون گرداب در سرگشتگی...، بیکار چون دست چنار...، صائب از تصاویر واقعی، در دسترس و ملموس محیط اطرافش برای تصویرسازی بهره می‌برد (قابل درک ساختن برای عموم مردم)، از جمله گل پژمرده بر روی مزار و دست بیکار چنار؛ در شعر چند استعاره نیز وجود دارد: چشم اعتبار، مژگان ابر نوبهار.</p>	<p>ویژگی‌های ادبی</p>
<p>در قلمرو فکری، یک نکته در آن بسیار بارز است. صائب یک مفهوم را با مضمون‌های مختلف و متنوع بیان کرده است. او دچار یأس فلسفی و بحران هویت شده است و این بحران، بیهودگی و بی‌ثمری حیاتش را در قالب تشبیهات و مضمون‌های مختلف بازگو می‌کند. شعر، سراسر معنی گراست و با استفاده از مضامین گوناگون در محیط و هستی، در بحران و حس سرخوردگی به تصویر می‌کشد.</p>	<p>ویژگی‌های فکری</p>

۲- بیت‌های زیر را از نظر ویژگی ادبی بررسی کنید.

(الف) ای گل که موج خنده‌ات از سر گذشته است / آماده باش گریه تلخ گلاب را

جواب گل، نمادی، نوعی استعاره گسترده برای هر آفریده زیباست / تشبیه خنده به موج «بلیغ اضافی» / در ترکیب گریه تلخ گلاب استعاره وجود دارد. / بیان مقصود با بهره‌گیری از حسن تعلیلی پنهان و ظریف صورت گرفته است «گل باید برای گریه تلخ گلاب گیری آماده شود زیرا مستانه، غافل و بی‌خبر از ناپایداری دنیا، در حال خندیدن است ولی پنداشته این خنده جاودان است.» / خنده و گریه تضاد / گل و گلاب نیز جناس ناهمسان اشتقاقی‌اند. گریه تلخ: حس آمیزی / از سرگذشتن موج خنده: کنایه از به نهایت رسیدن. بسیار شاد بودن.

(ب) به یک کرشمه که در کار آسمان کردی / هنوز می‌پرد از شوق چشم کوکب‌ها

جواب بیت با حسن تعلیل به بیان مفهومی عارفانه پرداخته است. / کرشمه: اصطلاحی عرفانی است و منظور از آن توجه معشوق به عاشق (حق به بنده) است. در بیت، کنایه از توجه و هنرنمایی بسیار اندک از جانب حق است. / پریدن چشم کوکب‌ها: کنایه از درخشیدن ستارگان آسمان معنای مجازی دارد «کل ستارگان و سیارات منظومه شمسی» / بیت حسن تعلیل دارد. پریدن مدام چشم ستارگان و درخشیدن آنها نتیجه یک کرشمه حق در کار خلقت آسمان است / چشم کوکب: تشخیص (اضافه استعاری) استعاره مکنیه / پریدن چشم کوکب: کنایه عامیانه از انتظار، شادی و شوق.

۳- سبک نثر دوره هندی را با نثر دوره عراقی از نظر زبانی تحلیل کنید.

جواب نثر سبک عراقی در دوره‌هایی از حیات خود، به دلیل گرفتار شدن در دام افراط‌های زبانی، به سستی و دشواری گرایید. کاربرد بیش از اندازه لغات ترکی و ویژگی‌های نثر را سست و دیریاب و کسالت بار می‌کند. از دیگر شباهت‌های این دو نثر می‌توان به ترکیب درآمیختن نثر با نظم و توجه به موضوعات تاریخی اشاره کرد. صنایع ادبی جای تعمق و تفکر را گرفت. نثر این دوره از لحاظ فکری دچار انحطاط و ضعف شد. نثر سبک هندی، تقلیدهایی عموماً ناموفق از سبک عراقی هستند. از تفاوت‌های این دو نیز می‌توان به کاهش واژگان عربی در سبک هندی و افزایش واژگان ترکی، مغولی، جمع بستن کلمات با نشانه «ات» عربی، کاربرد وجه وصفی و مطابقت صفت و موصوف اشاره کرد که در نثر سبک عراقی کمتر به چشم می‌خورد. در آمیختگی نظم و نثر، کاربرد افعال با پیشوندهای متعدد. آوردن جمله‌های طولانی.

۴- در مورد دلیل نگارش کتاب‌های لغت‌نامه در دوره هندی تحلیل کنید.

جواب آمیزش زبان فارسی با دیگر زبان‌ها (ترکی، مغولی، عربی و...) و گسترش زبان فارسی در خارج از مرزهای ایران، ضرورت تألیف فرهنگ لغت را برای فارسی‌زبانان و غیر آن بیشتر می‌کرد. و اینکه زبان فارسی، زبان مادری آنها نبود و تنها زبان رسمی بود و نیازمند لغت نامه بودند.

۵- بیت زیر را از نظر زیبایی‌شناسی تحلیل کنید:

ز منجنیق فلک سنگ فتنه می‌بارد / من ابلهانه گریزم به آبگینه حصار عرفی شیرازی

جواب تشبیهات به کار رفته در متن عبارتند از: منجنیق فلک و سنگ فتنه که هر دو تشبیه بلیغ اضافی هستند. / حصار آبگینه «حصاری از جنس شیشه» در مصراع دوم نیز استعاره از پناهگاه نامطمئن و سست (تعلقات دنیایی) است. / سنگ و آبگینه در تقابل هم قرار گرفته اند و مفهوم متضاد دارند. (مصراع اول کنایه از بلای زیاد).

۶- وزن بیت زیر را بررسی کنید:

تو این عهدی که با من بسته بودی / مگر بهر شکستن بسته بودی

تِ بو دی	کِ با من بس	تُ این عه دی	پایه‌های آوایی
تِ بو دی	شِ کس تن بس	مَ گر به رِ	
--U	---U	---U	نشانه‌های هجایی
فعلون	مفاعیلن	مفاعیلن	وزن

اختیار زبانی: هجای ۴ مصراع دوم - کوتاه به بلند - همسان تک لختی

۷- متن زیر از کتاب تاریخ عالم آرای عباسی از نظر ویژگی‌های زبانی و ادبی نثر این دوره (قرن‌های دهم و یازدهم) بررسی نمایید:

«از طبقه‌علیه شعرا که ناظران مناظم سخن‌پیرایی و پیرانه‌بندان سلسله معنی‌آرایی‌اند در آن هنگام در اردوی معلّا و ممالک محروسه، شاعران سخنور و سخنوران بلاغت گستر بی‌شمار بودند در اوایل حال حضرت خاقانی جنت مکانی توجه تمام به حال این طبقه بود.»

جواب در قلمرو زبانی تتابع اضافات مشهود است: ناظران مناظم سخن‌پیرایی، اوایل حال حضرت خاقانی، پیرانه‌بندان سلسله معنی‌آرایی، .../ به میزان چشمگیری از واژگان عربی در آن استفاده شده است./ به دلیل تمایل به اطناب و کاربرد مفاهیم مترادف در نثر مصنوع سبک هندی، واژگان مرکب نیز در آن وجود دارد. جنت مکانی، سخن‌پیرایی، پیرایه بند، معنی‌آرایی/ تناسب صفت و موصوف به شیوه زبان عربی در آن دیده می‌شود: ممالک محروسه «صفت مؤنث با جمع مکسر»، طبقه‌علیه «صفت مؤنث با موصوف مؤنث»/ جملات نیز طولانی‌اند./ در قلمر ادبی: در متن به تناوب، واج‌آرایی دیده می‌شود/ در ترکیب ناظران مناظم جناس ناهمسان اشتقاقی وجود دارد/ ترکیب سلسله معنی‌آرایی، تشبیه بلیغ اضافی ست؛ زنجیره واژگان پیرانه‌بند، معنی‌آرایی و ناظران با یکدیگر رابطه مراعات نظیر تشکیل داده‌اند.

خودارزیابی درس یازدهم «پایه‌های آوایی همسان دولختی»

۱- کدام یک از بیت‌های زیر، دارای نظم همسان دولختی است؟ پس از تعیین پایه‌های آوایی هریک، وزن آن را بنویسید:

(الف) یک عمر دور و تنها، تنها به جرم اینکه / او سرسپرده می‌خواست، من دل سپرده بودم بهمنی

پایه‌های آوایی	یک عمر ر	دو ر تن ها	تن ها ب	جر م این ک
	او سر س	پُر دِ می خاست	من دل س	پُر دِ بو دم
نشانه‌های هجایی	U - -	- - U -	U - -	- - U -
وزن	مفعول	فاعلاتن	مفعول	فاعلاتن

اختیار وزنی: هجای پایانی مصراع اول و هجای پایانی در نیم مصراع دوم - آوردن هجای کوتاه و کشیده به جای هجای بلند / همسان دولختی / وزن دیگر: مستفعلن فعولن

(ب) درودی چو نور دل پارسایان / بدان شمع خلوتگه پارسایی حافظ

پایه‌های آوایی	دُ رو دی	چُ نور	دِ لِ پا	ر سا یان
	بِ دان شم	عِ خِل و ت	گَ هِ پا	ر سا یی
نشانه‌های هجایی	- - U	- - U	- - U	- - U
وزن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن

اختیار زبانی: هجای ۶ و هجای ۸ مصراع اول - هجای ۸ مصراع دوم - کوتاه به بلند / همسان تک لختی

۲- در نمونه‌های زیر، بیت‌هایی را که وزن همسان دولختی دارند، مشخص کنید:

(الف) الفبای درد از لبم می‌تراود / نه شبم که خون از شبنم می‌تراود قیصر امین پور

پایه‌های آوایی	الف با	یِ در دز	لَ بَم می	تَ را ود
	نَ شَب نم	کِ خُو نَز	شَ بَم می	تَ را ود
نشانه‌های هجایی	- - U	- - U	- - U	- - U

وزن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن
-----	-------	-------	-------	-------

اختیار زبانی: هجای ۶ مصرع اول و هجای ۶ مصرع دوم- حذف همزه - همسان تک لختی.

(ب) آیینۀ سکندر، جام می است بنگر / تا بر تو عرضه دارد احوال ملک دارا حافظ

پایه‌های آوایی	آیی نِ	یِ س کن در	جامِ م	یَ ست بن گر
	تا بر تْ	عر ضِ دا رد	اح و الِ	مُل کِ دا را
نشانه‌های هجایی	U - -	- - U -	U - -	- - U -
وزن	مفعول	فاعلاتن	مفعول	فاعلاتن

همسان دولختی- اختیار زبانی: هجای ۴ و هجای ۹ و هجای ۱۱ مصرع اول - کوتاه به بلند / وزن دیگر: مستفعلن فعولن

(پ) ای صبح شب نشینان جانم به طاقت آمد / از بس که دیر ماندی چون شام روزه داران سعدی

پایه‌های آوایی	ای صبحِ حِ	شب نِ شی نان	جانم بِ	طاقِ تا مد
	از بس کِ	دی ر مان دی	چُن شامِ	روزِ دا ران
نشانه‌های هجایی	U - -	- - U -	U - -	- - U -
وزن	مفعول	فاعلاتن	مفعول	فاعلاتن

همسان دولختی / وزن دیگر: مستفعلن فعولن

(ت) چو دل بر نهی بر سرای کهن / کند ناز و ز تو بپوشد سخن فردوسی

پایه‌های آوایی	چُ دل بر	نَ هی بر	سَ را یِ	کُ هَن
	کُ ند نا	ز وز تْ	بِ پو شد	سُ خَن
نشانه‌های هجایی	- - U	- - U	- - U	- U
وزن	فعولن	فعولن	فعولن	فعل

همسان تک لختی / اختیار زبانی: هجای ۹ مصراع اول و هجای ۶ مصراع دوم - کوتاه به بلند.

۳- پایه‌های آوایی بیت‌های زیر را مشخص کنید و با ذکر دلیل بنویسید که چرا ابیات زیر دارای وزن همسان دولختی هستند؟

(الف) باغ سلام می‌کند، سرو قیام می‌کند / سبزه پیاده می‌رود، غنچه سوار می‌رسد مولوی

پایه‌های آوایی	باغ سَ لا	م می کُ ند	س ر و ق یا	م می کُ ند
نشانه‌های هجایی	- U U -	- U - U	- U U -	- U - U
وزن	مفتعلن	مفاعلن	مفتعلن	مفاعلن

(ب) ای صاحب کرامت، شکرانه سلامت / روزی تفتدی کن درویش بینوا را حافظ

پایه‌های آوایی	ای صا ح	بِ کِ را مت	شک را ن	یِ سَ لا مت
نشانه‌های هجایی	U - -	- - U -	U - -	- - U -
وزن	مفعول	فاعلاتن	مفعول	فاعلاتن

همسان دولختی. اختیار زبانی: هجای ۴ و هجای ۱۱ مصراع اول - کوتاه به بلند - (کسره پایانی)

- ۱- وجود مکث بین دو نیم مصراع که گاهی با (،) و گاهی باید خودمان مکث کنیم (خودمان بشنویم)
- ۲- هر نیم مصراع در حکم یک مصراع است.
- ۳- هجای پایان نیم مصراع همیشه بلند است (و حکم هجای پایان مصراع را دارد).
- ۴- رکن پایانی در اوزان دولختی همیشه سالم است (محدوف نیست).
- ۵- اوزان دولختی همیشه از ۴ رکن تشکیل می‌شود (دو رکن در نیم مصراع اول، دو رکن در نیم مصراع دوم)
- ۶- دو رکنی که در نیم مصراع اول می‌آید عیناً در نیم مصراع دوم تکرار می‌شود.
- ۷- تعداد هجاها در اوزان دولختی در کل مصراع زوج است.

جواب

۸- پایه‌های آوایی یک در میان به شکل متناوب تکرار می‌شود.

۹- هر مصراع به دو پاره، تقسیم شده است.

۴- بیت زیر را بخوانید و مطابق جدول زیر، پایه‌های آوایی، وزن و نشانه‌های هجایی آن را بنویسید.

ای دوست شکر خوشتر یا آن که شکر سازد؟ / خوبی قمر بهتر، یا آن که قمر سازد؟ مولوی

پایه‌های آوایی	ای دو ست	شِ کر خُش تر	یا آن کِ	شِ کر سا زد
نشانه‌های هجایی	خو بی یِ	قَ مر به تر	یا آن کِ	قَ مر سا زد
وزن	مفعول	مفاعیلن	مفعول	مفاعیلن
	U - -	--- U	U - -	--- U

همسان دولختی / وزن دیگر: مستفعلٌ مفعولن

۵- برای هر کدام از موارد زیر از خودارزیابی‌ها نمونه‌ای بیابید و بنویسید:

(الف) مجاز: الفبا مجاز از سخن / لب: مجاز از دهان / درد: مجاز و استعاره از رنج / خون: مجاز از آسیب و رنج

(ب) استعاره: ای صبح - شب نشین - استعاره و تشخیص / شمع: استعاره مصرحه از یار و معشوق

(پ) تشبیه: درودی چو نور دل پارسایان / چون شام روزه داران / آیینۀ سکندر جام می است

۶- بیت خودارزیابی ۴ را از نظر فکری تحلیل کنید.

بیت درون مایه عارفانه دارد. از دیدگاه مولانا آن چه بیشتر شایسته دوست داشتن است آفریننده پدیده‌های هستی است. این بیت نمایانگر جمال‌گرایی عارفانه است. در این دیدگاه برای دوست داشتن و دوست داشته شدن، صاحب جمال بر مخلوق جمیل برتری دارد. خالق و معشوق ازلی برتر و بالاتر از همه چیز است و با دیدن پدیده‌های هستی و درک زیبایی و خوشایندی آنها به یاد خالق توانای آنها می‌افتیم.

خودارزیابی درس دوازدهم «کنایه»

۱- کنایه‌ها را در مثال‌های زیر بیابید.

الف) عاقل چون خلاف اندر میان آید، بجهد و چون صلح بیند، لنگر بنهد گلستان سعدی

لنگر نهادن: کنایه از توقف کردن، ماندن و استقرار در جایی - تسلیم شدن. **جواب**

ب) ای پای به گل فرو شده، ای خسته تیر بلا، همه ما را خوانید؛ گرد در ما گردید. کشف الاسرار میبیدی

پای به گل فرو شده: کنایه از گرفتار، درمانده، عاجز و ناتوان / گرد در کسی گشتن: کنایه متوسل و وابسته کسی شدن - یاری جستن. **جواب**

پ) دل ها اگر چه صاف، ولی از هراس سنگ / آینه بود و میل تماشا شدن نداشت سلمان هراتی

صاف بودن دل: بی کینه، پاک و بی گناه بودن / میل تماشا داشتن: علاقه به خودنمایی و ابراز وجود **جواب**

ت) بگفتا دل ز مهرش کی کنی پاک / بگفت آنکه که باشم خفته در خاک نظامی

دل از مهر پاک کردن: عشق کسی را فراموش کردن، صرف نظر کردن / در خاک خفتن: مردن **جواب**

ث) در هر طرف زخیل حوادث کمین گهی است / زان رو عنان گسسته دواند سوار عمر حافظ

عنان گسسته: با سرعت و بدون توقف، سراسیمه و شتابان / کمین گه: کنایه از موقعیت خطر و تهدید **جواب**

ج) به کس مگوی که پایم به سنگ عشق بر آمد / که عیب گیرد و گوید چرا به فرق نیویی سعدی

پا به سنگ بر آمدن: به مشکل یا مانع برخورد کردن / به فرق پویدن: با اشتیاق در کاری قدم برداشتن - با شوق رفتن. **جواب**

۲- مفهوم کنایی عبارتهای زیر را مشخص کنید:

الف) چنین است رسم سرای درشت / گهی پشت بر زین، گهی زین به پشت فردوسی

گهی پشت بر زین، گهی زین به پشت: کنایه است از شرایط متغیر زندگی. ناگزیر بودن شرایط خوب و بد در زندگی، پستی و بلندی داشتن زندگی. **جواب**

ب) از مکافات عمل غافل مشو / گندم از گندم بروید جو ز جو مولوی

گندم از گندم بروید، جو ز جو: هر عملی عکس العملی دارد. نتیجه هر کار به خود ما باز می گردد. **جواب**

پ) نقشی بر آب می زنم از گریه حالیا / تا کی شود قرین حقیقت، مجاز من حافظ

نقش بر آب زدن: کنایه از کار بیهوده انجام دادن **جواب**

ت) قمری ریخته بالم به پناه که روم؟ / تا به کی سرکشی ای سرو خرامان از من؟ کلیم همدانی

جواب ریخته بال: کنایه از عاجز و ناتوان بودن / سرکشی: نافرمانی، روی برگرداندن، دوری و کناره گیری. سرکشی ایهام: ۱- نافرمانی کردن ۲- دوری کردن.

۳- در نمونه‌های زیر کنایه‌ها را بیابید و مفهوم کنایی آنها را بیان کنید.

الف) ای که پنجاه رفت و در خوابی / مگر این پنج روز دریایی سعدی

جواب در خواب بودن: غافل بودن، بی‌خبری و غفلت / مصراع دوم: قدر زمان و عمر را دانستن

ب) بس بگردید و بگردد روزگار / دل به دنیا در نیندد هوشیار سعدی

جواب دل بستن: علاقه‌مند شدن. وابستگی عاطفی به امری یا کسی

پ) از در درآمدی و من از خود به در شدم / گویی کزین جهان به جهان دگر شدم سعدی

جواب از خود به در شدن: بیهوش شدن، بی‌اختیار شدن، بی‌قراری، از خودبی خود شدن، بی‌تابی، جهان دگر: آخرت، عالم روحانی دنیای بعد از مرگ، مصراع دوم کنایه از مردن.

ت) الهی پیشانی بر خاک نهادن آسان است؛ دل از خاک برداشتن دشوار است حسن زاده آملی

جواب پیشانی بر خاک نهادن: عبادت کردن، اظهار بندگی کردن / دل برداشتن از چیزی: ترک علاقه، ترک وابستگی.

ث) در سلطان و شه را روزها بیهوده کوبیدن / دگر در کوی شاه خود کنم خاکی به سر امشب محوی

جواب در کوبیدن: کنایه از متوسل شدن، درخواست کردن، تقاضا / خاک بر سر کردن: چاره جویی کردن در نهایت بیچارگی، یافتن راهی در سخت‌ترین شرایط و حالت.

۴- ویژگی‌های زبانی و فکری مثال‌های خودارزیابی ۲ را بررسی کنید.

الف) چنین است رسم سرای درشت / گهی پشت بر زین، گهی زین به پشت فردوسی

جواب در قلمرو زبانی، شعر ساده است و خالی از واژگان عربی. درشت در معنای خشن و ناملایم، تکرار واژه

«گهی» برای تأکید. در قلمرو فکری، شعر بازگو کننده مفاهیم اخلاقی و عملی در زندگی ست. شعر واقع گراست و برخوردی منطقی با رخدادهای زندگی دارد، اما نشانه‌های جبرگرایی دارد. رسم سرای درشت (دنیا) این است که گاهی برای ما اتفاقات خوب رقم بزند و گاهی بد. چه بخواهیم، چه نخواهیم، این اتفاق خواهد

افتاد؛ زمانی در زندگی خوش و زمانی دیگر ناخوش خواهیم بود. عینیت‌گرایی و غلبه جنبه عقلانی به جای احساسی.

ب) از مکافات عمل غافل مشو / گندم از گندم بروید جو ز جو مولوی

جواب در قلمرو زبانی: شعر ساده، روان و قابل درک است. فعل «بروید» به جای «می‌روید» مضارع اخباری. «مشو»، شکل تاریخی فعل نهی است که امروزه به جای آن «نشو» به کار می‌رود. در قلمرو فکری، شعر کاملاً رنگ تعلیمی دارد و نکته‌ای حکمی و در عین حال دینی را بیان می‌کند. در آموزه‌های دینی، خصوصاً در قرآن، مؤمنان به دقت در اعمال خود سفارش شده‌اند، زیرا هر عمل خوب یا بدی، حتی اندک، از جانب خداوند بی‌پاسخ نخواهد ماند. ذهنیت‌گرایی، حس دینی، تمثیلی. (نتیجه هر کاری را هماهنگ با آن کار می‌بینی).

پ) نقشی بر آب می‌زنم از گریه حالیا / تا کی شود قرین حقیقت، مجاز من حافظ

جواب قلمرو زبانی: با توجه به اینکه شعر از زبانی کنایی و ادبی بهره می‌گیرد، تمایل به دشواری در آن مشهود است. کاربرد واژگان حالیا (در معنای اکنون)، قرین، حقیقت و مجاز، فهم شعر را دشوار کرده است. مجاز و حقیقت نیز با یکدیگر رابطه معنایی تناسب تشکیل داده‌اند. در قلمرو فکری، شعر در بردارنده احساسات و بی‌تابی‌های درونی شاعر برای دستیابی حقیقی به آرزوهای خویش است. غم‌گرا بودن شعر، توجه به عرفان، درون‌گرایی (اشاره به گریه و کار بیهوده کردن)

ت) قمری ریخته بالم به پناه که روم؟ / تا به کی سرکشی ای سرو خرامان از من؟ کلیم همدانی

جواب قلمرو زبانی: سبک هندی و زبان پیچیدگی دارد، لغات عامیانه و معانی بدیع، ریخته‌بال (ترکیبی برساخته شاعر). سرکشی در مصراع دوم می‌تواند هم فعل باشد، هم اسم. در صورتی که آن را اسم تلقی کنیم، در مصراع دوم حذف فعل (می‌کنی) داریم. کاربرد حرف اضافه «به» در مصراع اول به معنای «در» و از ویژگی‌های تاریخی باقی مانده در زبان این دوره است. در قلمرو فکری، شعر درون‌گرا، ذهنی، احساساتی و مایوسانه، اشاره به بی‌مهری و تکبر و ناز معشوق، توجه به معنی و مفهوم و بیان اعجاب‌انگیز.

۵- وزن بیت زیر را بیابید.

زنده به بوی توام، بوی ز من وا مگیر / تشنه روی توام، باز مدار از من آب عراقی

وا م گیر	بوی ز من	ی ت ام	زن د ب بو	پایه‌های آوایی
رز م ناب	باز م دا	ی ت ام	تش ن ی رو	
- U -	- U U -	- U -	- U U -	نشانه‌های هجایی
فاعلن	مفتعلن	فاعلن	مفتعلن	وزن

اختیار زبانی: هجای ۴ مصرع اول و هجای ۴ مصرع دوم - کوتاه به بلند (کسرۀ پایانی واژه)
 اختیار وزنی: آوردن هجای کشیده در پایان دو مصرع به جای هجای بلند / همسان دولختی

کارگاه تحلیلی فصل چهارم

۱- دو غزل زیر را بخوانید و پرسش‌ها را پاسخ دهید:

هزار جان عزیزت فدای جان ای دوست
 که یادت می‌نکند عهد آشیان ای دوست
 به راستان که بمیرم بر آستان ای دوست
 اگر مراد تو قتل است، وارهان ای دوست
 به دوستی که غلط می‌برد گمان ای دوست

سعدی

تفصیل‌ها پنهان شده در پردهٔ اجمال‌ها
 هم مغرب ادبارها، هم مشرق اقبال‌ها
 آینه کی بر هم خورد از زشتی تمثال‌ها
 شد ریشه ریشه دامنم از خار استدلال‌ها
 هر روز گردد تنگ‌تر سوراخ این غربال‌ها
 زلفش به دستم می‌دهد سررشتهٔ آمال‌ها

صائب

مرا تو غایت مقصودی از جهان ای دوست
 چنان به دام تو الفت گرفت مرغ دلم
 گرم تو در نگشایی کجا توانم رفت
 مرا رضای تو باید، نه زندگانی خویش
 که گفت سعدی از آسیب عشق بگریزد

ای دفتر حسن تو را فهرست، خط و خال‌ها
 آتش فروز قهر تو، آینه‌دار لطف تو
 پیشانی عفو تو را پرچین نسازد جرم ما
 با عقل گشتم همسفر یک کوچه راه، از بی کسی
 هر شب کواکب کم کنند از روزی ما پاره‌ای
 هر چند صائب، می‌روم سامان نومیدی کنم

(الف) وزن هر دو غزل را بیابید.

غزل اول از سعدی:

نَم رَفَت	كُ جَاتَ وَآ	نَ گُ شَايِي	گَ رَم تُ دَر	پایه‌های آوایی
نِي دوست	بَ رَا سِ تَا	كِبِ مِي رَم	بِ رَا سِ تَان	
--	- U - U	-- U U	- U - U	نشانه‌های هجایی
فَع لِن	مفاعِلن	فَعْلَاتِن	مفاعِلن	وزن

اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایانی در دو مصراع که هجای کشیده آمده است. وزن این بیت ناهمساز است.

اختیار زبانی: حذف همزه هجای ۱۰ و ۱۳ مصراع دوم.

غزل دوم از صائب:

مِي دِي كُ نَم	سَا مَانِ نُو	ئِبِ مِي رَوم	هَر چَن دِ صَا	پایه‌های آوایی
آ مَالِ هَا	سَر رِشِ تِي	تَم مِي دَهْد	زُلُ فَشِ بِ دَس	
- U - -	- U - -	- U - -	- U - -	نشانه‌های هجایی
مستفعلِن	مستفعلِن	مستفعلِن	مستفعلِن	وزن

اختیار زبانی: هجای ۱۲ مصراع دوم - کوتاه به بلند (کسره پایانی)

(ب) دو غزل را از نظر قلمرو زبانی و فکری مقایسه و تحلیل کنید.

جواب قلمرو زبانی: واژگان عربی در هر دو غزل دیده می‌شود، اما این کاربرد در شعر صائب بیشتر است. در غزل سعدی کاربرد تاریخی و قدیمی افعال فارسی دیده می‌شود که نشانه شناوری زبان شعر در کهنه و نو است: می نکند (به جای نمی‌کند)؛ در بیت نخست و سوم از غزل سعدی، جابه‌جایی ضمیر دیده می‌شود. هزار جان عزیزت فدای جان ای دوست: هزار جان ... فدای تو، گرم تو در نگشایی: اگر تو در را برای من نگشایی (ضمیر م متمم است). در غزل صائب تبریزی، دایره واژگان وسیع و در حوزه‌های گوناگون است و در آن اصطلاحات عرفانی دیده می‌شود: خط و خال، قهر، لطف، واژگان متضاد: قهر و لطف، ادبار و اقبال، مغرب و مشرق، تفصیل و اجمال؛ در شعر رگه‌های کاربرد زبان عامیانه را می‌توان دید: یک کوچه راه، بی‌کسی، ریشه ریشه؛ در غزل صائب نشانه‌های پایبندی به سلامت و فصاحت زبان دیده نمی‌شود. این نکته اثبات‌کننده تقدم معنی بر لفظ در شعر سبک هندی است. به عنوان نمونه، آمل‌ها واژه جمع «ها» نیست. آمل = امل. در بیت آخر نیز ساخته شده، زیرا آمل، خود، جمع است و نیاز به علامت جمع «ها» نیست. آمل = امل. در بیت آخر نیز (هرچند) در معنای (هر چه قدر) به کار رفته که خلاف قاعده‌های معنایی زبان فارسی است.

قلمرو فکری: غزل سعدی عاشقانه و غزل صائب، حکمت آمیز و اخلاق مدارانه است. در غزل سعدی، روح تسلیم در برابر معشوق نمایان است و شعر تداعی کننده جبرگرایی ست. سعدی در عشق خویش پاکباز و تماماً تسلیم امر معشوق است: مرا رضای تو باید، نه زندگانی خویش، غزل صائب از عشق زمینی فاصله گرفته است، مخاطبش خداست. شعر کاملاً معنی گراست و در هر بیت از مضمون و موضوعی تازه سخن می گوید. شعر بن مایه و رنگ فلسفی نیز دارد، اما فلسفه مورد نظر صائب از درک معنای هستی و پاسخ گویی به سؤالاتش ناتوان است: با عقل گشتم هم سفر، صائب معتقد به تأثیر نجوم در سرنوشت انسان، هر شب کواکب...

پ) دو غزل را از دیدگاه زیبایی شناسی تحلیل نمایید.

جواب آرایه ها در غزل سعدی کمتر از غزل صائب است و زبان شعری روان تر و قابل فهم تر است.

غزل سعدی: مرغ دل: تشبیه فشرده/ واژه آرایبی با تکرار: جان (مصرع ۲ بیت اول) / مراعات نظیر در بیت دوم: مرغ، دام، آشیان / کنایه: در گشودن در بیت ۳ کنایه از توجه کردن / جناس: راستان و آستان، جهان و جان. غزل صائب: بیت ۱: دفتر حسن (تشبیه فشرده)، تفصیل و اجمال (تضاد)/ بیت ۲: پرچین شدن پیشانی (کنایه از خشم و عصبانیت) / بیت ۵: هر شب کواکب... (تلمیح به اعتقاد گذشتگان که گردش ستارگان را در سرنوشت انسان ها موثر می داند)، جناس ناهمسان: روز، روزی / کواکب روزی کم کنند (تشخیص) / برهم خوردن آیین (تشخیص). بیت ۳: اسلوب معادله.

۲- در ابیات و عبارات زیر تشبیه را مشخص کنید و ارکان تشبیهات فشرده را بنویسید:

الف) کنار نام تو لنگر گرفت کشتی عشق / بیا که یاد تو آرامشی است طوفانی قیصر امین پور

جواب کشتی عشق (عشق: مشبه - کشتی: مشبه به) / یاد تو آرامشی ست طوفانی (یاد تو: مشبه - آرامشی ست طوفانی: مشبه به)

ب) پس از ابر کرم، باران محبت بر خاک آدم بارید و خاک را گل کرد و به ید قدرت در گل از گل دل کرد.

جواب ابر کرم (کرم: مشبه - ابر: مشبه به) / باران محبت (محبت: مشبه - باران: مشبه به)

پ) پروردگارا روا مدار در ظلمات جهل و ضلال از چراغ هدایت به دور افتم صحیفه سجادیه

جواب ظلمات جهل و ضلال (جهل و ضلال: مشبه - ظلمات: مشبه به) / چراغ هدایت (هدایت: مشبه - چراغ: مشبه به)

ت) مه طاسک گردن سمندت / شب طره پرچم سیاهت

چرخ ار چه رفیع، خاک پایت / عقل ار چه بزرگ طفل راحت جمال الدین عبدالرزاق اصفهانی

جواب مه طاسک گردن سمندت (ماه: مشبه - طاسک: مشبه به) / شب طره پرچم سیاهت (شب: مشبه - طره پرچم سیاه: مشبه به) / چرخ خاک پایت (چرخ: مشبه - خاک پا: مشبه به) / عقل طفل راهت (عقل: مشبه - طفل راه: مشبه به)

ث دریای شورانگیز چشمان تو زیباست / آنجا که باید دل به دریا زد، همین جاست حسین منزوی
جواب دریای شورانگیز چشمان (چشمان: مشبه - دریای شورانگیز: مشبه به)

۳- مجاز را در بیت‌های زیر مشخص کنید:

الف عالم از شور و شر عشق خبر هیچ نداشت / فتنه انگیز جهان نرگس جادوی تو بود حافظ
جواب عالم مجاز از مردم عالم (علاقه کلیه) / نرگس مجاز از چشم (به علاقه مشابهت)

ب دیدی که خون ناحق پروانه شمع را / چندان امان نداد که شب را سحر کند شفائی اصفهانی
جواب خون مجاز از کشته شدن (علاقه سببیه)

پ از تو به که نالم که دگر داور نیست / از دست تو هیچ دست بالاتر نیست سعدی
جواب دست مجاز از توانایی، قدرت (علاقه آلیه)

۴- در ابیات و عبارات زیر استعاره را بیابید و مشخص کنید که آن استعاره، کدام رکن باقی مانده از تشبیه است؟

الف بتی دارم که گرد گل ز سنبل سایه بان دارد / بهار عارضش خطی به خون ارغوان دارد حافظ
جواب بت (استعاره از محبوب زیبارو) (مشبه به باقی مانده)، گل (استعاره از صورت زیبای معشوق، یار) (مشبه به باقی مانده)، سنبل (استعاره از موی یار) (مشبه به باقی مانده)، خط (استعاره از موی تازه رسته در کناره‌های صورت) (مشبه به باقی مانده)

ب دلا تا کی در این زندان فریب این و آن بینی / یکی زین چاه ظلمانی برون شو تا جهان بینی سنایی
جواب زندان (استعاره از دنیایی که ما را گرفتار خود می‌کند)، چاه ظلمانی (استعاره از دنیای تاریک)

۵- در ابیات زیر عبارت کنایه را مشخص کنید و مفهوم کنایی آن را بنویسید.

الف به تیغم گر گشود، دستش نگیرم / و گر تیرم زند منت پذیرم حافظ
جواب دستش نگیرم: مانع نمی‌شوم / تیرم زند: بکشد / به تیغ کشیدن: کشتن

(ب) یکی نغز بازی کند روز گار / که بنشاندت پیش آموزگار فردوسی

جواب مصراع دوم: تجربه اندوزی و یادگیری، تعلیم دادن، شاگردی کردن، آموختن.

۶- آرایه‌های تشبیه، مجاز، استعاره و کنایه را در ابیات و عبارات زیر مشخص کنید:

(الف) داغ است دل لاله و نیلی است بر سرو / کز باغ جهان لاله عذاران همه رفتند محمدتقی بهار

جواب باغ جهان: تشبیه فشرده / لاله عذاران: استعاره از زیبارویان / نیلی بودن: رنج کشیدن / داغ بر دل

داشتن: کنایه از عزاداری، نشان غم داشتن / رفتند: کنایه از مردند / دل لاله: استعاره مکنیه (تشخیص) / بر سرو: استعاره مکنیه (تشخیص) / دل لاله و بر سرو: اضافه استعاری

(ب) با آسمان مفاخره کردیم تا سحر / او از ستاره دم زد و من از تو دم زدم حسین منزوی

جواب مفاخره با آسمان: تشخیص و استعاره / دم: مجازاً سخن / دم زدن کنایه از سخن گفتن

(پ) این نغمه محبت بعد از من و تو ماند / تا در زمانه باقی است آواز باد و باران شفیعی کدکنی

جواب نغمه محبت: تشبیه فشرده / من و تو: مجاز از همه انسان‌ها / باد و باران: مجاز از پدیده‌های هستی

آواز: مجازاً شهرت

(ت) الهی، عقل گوید: الحذر، الحذر؛ عشق گوید: العجل، العجل آیت الله حسن زاده آملی

جواب عقل و عشق: استعاره و تشخیص

(ث) از دیده گر سرشک چو باران چکد، رواست / کاندر غمت چو برق بشد روزگار عمر حافظ

جواب سرشک چو باران: تشبیه گسترده / روزگار عمر چو برق رفت: تشبیه گسترده / مصراع اول کنایه:

شدت گریستن / مصراع دوم کنایه: گذر شتابان عمر

(ج) روشنی روز تویی، شادی غم سوز تویی / ماه شب افروز تویی، ابرشکر بار بیا مولوی

جواب غم سوز: کنایه، از بین برنده غم / شب افروز: کنایه از روشن کننده / ابر شکر بار: استعاره از معشوق

شیرین سخن / دارای سه تشبیه نیز هست (۱- روشنی روز تویی، ۲- شادی غم سوز تویی، ۳- ماه شب افروز تویی).

(چ) چون در این آیات تأمل کنند، بهار توحید از دل‌های ایشان سر برزند. درخت معرفت به بار آید، چشمه

حکمت گشاید، یاسمین شوق بردهد. کشف الاسرار میبیدی

جواب بهار توحید، درخت معرفت، چشمه حکمت و یاسمین شوق: تشبیه / به بار آید و بر دهد: کنایه از به

ثمر نشستن و نتیجه دادن / سر بر زند: دیده شود و طلوع کند

ج) دلم شکستی و رفتی، خلاف شرط مودت / به احتیاط رو اکنون که آبگینه شکستی سعدی

جواب دل شکستن: کنایه از ناراحت و رنجیده خاطر کردن / رفتی: کنایه از ترک کردن / به احتیاط رو: کنایه از با احتیاط رفتار کن / آبگینه: استعاره از دل

خ) تو قامت بلند تمنایی ای درخت / همواره خفته است در آغوش آسمان / بالایی ای درخت سیاهش کسرای
جواب مصرع اول: تشبیه / قامت بلند تمنا: تشخیص و استعاره / درخت: تشخیص و استعاره / خفتن آسمان: تشخیص و استعاره / بالا: مجاز از بلند مرتبه و شکوهمند

د) جهان را سر به سر آینه می‌دان / به هر یک ذره‌ای صد مهر تابان شیخ محمود شبستری

جواب مصرع اول: تشبیه (جهان: مشبه، آینه: مشبه به / یک ذره: مجاز از مخلوق بسیار کوچک / مهر: استعاره از عشق حق / صد: عدد کثرت / مهر: ایهام ۱- محبت، ۲- خورشید

ذ) همگان خاموش / گرد بر گردش به کردار صدف بر گرد مروارید اخوان ثالث

جواب مصرع دوم: تشبیه (همگان خاموش گرد بر گردش: مشبه / به کردار: ادات تشبیه / صدف: مشبه به / بر گرد او بودن: وجه شبه)

ر) ای گل بوستان سرا، از پس پرده‌ها درآ / بوی تو می‌کشد مرا، وقت سحر به بوستان صائب

جواب بوستان سرا: استعاره از سرای معشوق / گل: استعاره از معشوق / می‌کشد: کنایه از جذب کردن / از پس پرده‌ها برآمدن: کنایه از آشکار شدن و جلوه‌گری

ز) پیداست از گلاب سرشکم که من چو گل / یک روز خنده کردم و عمری گریستم شهریار

جواب گلاب سرشک و من چو گل: تشبیه / یک روز: مجاز از زمان کم / عمری: مجاز از زمانی طولانی. یک روز خنده کردن: کنایه مدت کمی شاد بودن / عمری گریستن کنایه از مدت زیادی غمگین بودن.

ژ) موی سفید را فلکم رایگان نداد / این رشته را به نقد جوانی خریده‌ام رهی معیری

جواب فلک: استعاره و تشخیص / این رشته: استعاره از موی سفید / نقد جوانی: تشبیه / موی سفید: پیری و گذر عمر

۷- با خوانش درست ابیات، مرز پایه‌های آوایی آنها را مشخص کنید و هر پایه را در خانه خود قرار دهید:

الف) اگر تو ز آموختن سر بتابی، / نجوید سر تو همی سروری را ناصر خسرو

همسان تک لختی (تک پایه‌ای)

ن تابی	خ تن سر	ز آمو	ا گرت	پایه‌های آوایی
و ری را	ه می سر	س رت	ن جوید	
-- U	-- U	-- U	-- U	نشانه‌های هجایی
فعولن	فعولن	فعولن	فعولن	وزن

اختیار زبانی: هجای ۳ مصراع اول و هجای ۵ و ۶ مصراع دوم - کوتاه به بلند - همسان تک لختی

(ب) در هوایت بی قرارم روز و شب / سر ز پایت بر ندارم روز و شب مولوی

رو زُ شب	بی ق را رم	د ر ه و ا ی ت	پایه‌های آوایی
رو زُ شب	ب ر ن د ا رم	س ر ز پ ا ی ت	
- U -	-- U -	-- U -	نشانه‌های هجایی
فاعلن	فاعلاتن	فاعلاتن	وزن

وزن بیت، همسان تک لختی (تک پایه‌ای) است

۸- با خوانش بیت‌ها، مرز پایه‌های آوایی را مشخص کنید، سپس خانه‌هایی به تعداد آنها طراحی نموده، هر پایه را در خانه خود جای دهید و وزن آنها را بنویسید:

(الف) ز چشم شوخ تو جان کی توان برد / که دائم با کمان اندر کمین است حافظ

ت وان بُرد	خ ت جان کی	ز چشم شو	پایه‌های آوایی
ک می نست	ک ما نن در	ک دا ئم با	
-- U	--- U	--- U	نشانه‌های هجایی
فعولن	مفاعیلن	مفاعیلن	وزن

همسان تک لختی / اختیار زبانی: هجای ۳ و هجای ۶ مصراع اول - کوتاه به بلند / اختیار زبانی: هجای ۷ مصراع دوم، حذف همزه / اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایانی در دو مصراع که هجای کشیده آمده است.

(ب) نمیرم از این پس که من زنده‌ام / که تخم سخن را پراکنده‌ام فردوسی

دِ اَم	کِ مَن زِن	اَ زین پَس	نَ می رَم	پایه‌های آوایی
دِ اَم	پَ را کَن	سُ خَن را	کِ تُخ مِ	
- U	-- U	-- U	-- U	نشانه‌های هجایی
فعل	فعولن	فعولن	فعولن	وزن

اختیار زبانی: هجای ۵ مصراع اول - حذف همزه / اختیار زبانی: هجای ۳ مصراع دوم - کوتاه به بلند
همسان تک لختی.

۹- با توجه به آهنگ بیت زیر، پایه‌های آوایی مناسب (غیر از واژه‌های بیت) را تولید کنید و آن را در جای خالی بنویسید:

نمی‌دانم بگو عشق تو از جانم چه می‌خواهد / چه می‌خواهد بگو عشق تو از جانم؟ نمی‌دانم قیصر امین پور

چِ می خاهد	دِ لا را مَم	بِ گو عشقِ	نِ می دانم	پایه‌های آوایی
نِ می دانم	بِ مَن حَتَّ مَن	بُ رواز قَل	نِ می خاهَم	

همسان تک لختی

۱۰- بیت‌های زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس وزن و نشانه‌های هجایی هریک را در خانه‌ها قرار دهید.

الف) باز آمدم باز آمدم، از پیش آن یار آمدم / در من نگر، در من نگر، بهر تو غمخوار آمدم مولوی

یا را مَ دم	از پی شِ آن	با زا مَ دم	با زا مَ دم	پایه‌های آوایی
خا را مَ دم	بِه رِ تُ غم	دَر مَن نِ گر	دَر مَن نِ گر	
- U --	- U --	- U --	- U --	نشانه‌های هجایی
مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	وزن

اختیار زبانی: حذف همزه هجای ۲ و هجای ۶ و هجای ۱۴ مصراع اول، هجای ۱۴ مصراع دوم، اختیار زبانی کوتاه به بلند در هجای ۱۰ مصراع دوم - همسان تک لختی

ب) ای همه هستی ز تو پیدا شده / خاک ضعیف از تو توانا شده نظامی

ای ه م هَس	تی ز تُ پی	دا شُدِ	پایه‌های آوایی
خاکِ ض عی	فَز تُ تَ وا	نا شُدِ	
-- U -	-- U -	- U -	نشانه‌های هجایی
مفتعلن	مفتعلن	فاعِلن	وزن

همسان تک لختی- اختیار زبانی: حذف همزه - هجای ۵ مصراع ۲ / اختیار وزنی: هجای ۱۱ در پایان دو مصراع - هجای کوتاه به جای بلند

۱۱- پایه‌های آوایی بیت‌های زیر را مشخص کنید و با ذکر دلیل بنویسید که چرا ابیات زیر دارای وزن همسان دولختی هستند؟

الف) از نظرت کجا رود، ور برود تو هم‌رهی / رفت و رها نمی‌کنی، آمد و ره نمی‌دهی سعدی

جواب زیرا پایه‌ها یک در میان تکرار می‌شوند. تعداد پایه‌ها در هر مصراع چهارتاست. در پایان هر نیم‌مصراع نیز مکثی آشکار وجود دارد که به معنای تکرار وزن دو پایه اول است. هر مصراع به ۲ پاره تقسیم می‌شود. همسان دولختی.

از نَ ظَ رَت	کُ جا رَ وُد	وَر بِ رَ وُد	تُ هَم رَ هِی	پایه‌های آوایی
رَف تُ رَ ها	نِ می کُ نی	اَم دُ رَ ه	نِ می دَ هِی	
- U U -	- U - U	- U U -	- U - U	نشانه‌های هجایی
مفتعلن	مفاعِلن	مفتعلن	مفاعِلن	وزن

ب) اشک سحر زدايد، از لوح دل سیاهی / خرم کند چمن را، باران صبحگاهی ره‌ی معیری
اختیار زبانی: هجای ۲ مصراع اول- کوتاه به بلند (بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه) همسان دولختی.

اَش کِ سَ	حَر زُ دا یِد	از لُ وِ ح	دِلِ سِ یا هِی	پایه‌های آوایی
خُر رَم کُ	نَد چَ مَن را	با رانِ	صَب حِ گا هِی	

-- U -	U --	-- U -	U --	نشانه‌های هجایی
فاعلاتن	مفعول	فاعلاتن	مفعول	وزن

وزن دیگر: مستفعلن فعولن

۱۲- بیت‌هایی را که نظم همسان دولختی (دوری) دارند، مشخص کنید:

الف) در سینه‌ام دوباره غمی جان گرفته است / امشب دلم به یاد شهیدان گرفته است سلمان هراتی
وزن این بیت ناهمسان است.

دَر سِی نِ	اُم دُ بَا رِ	غَمِی جَانِ گِ	رِف تِ اسْت	پایه‌های آوایی
اِم شَبِ دِ	لَم بِ یَا دِ	شَ هِی دَانِ گِ	رِف تِ اسْت	
U --	U - U -	U -- U	- U -	نشانه‌های هجایی
مفعول	فاعلات	مفاعیل	فاعِلن	وزن

اختیار وزنی: هجای کشیده در پایان دو مصراع (هجای پایانی همیشه بلند است) / وزن دیگر: مستفعلن مفاعِلُ مستفعلن فَعَل

ب) بسیار گنه کردیم، آن بود قضای تو / شاید که به ما بخشی، از روی کرم آنها سنایی
نظم همسان دولختی «دوری»

سِ یَا رِ	گُ نَه کَر دِیْمِ	اَن بُو دِ	قَ ضَا یِ تُ	پایه‌های آوایی
شَا یَدِ کِ	بِ مَا بَخِ شِی	اَز رَوِی	کَرَمِ اَن هَا	
U --	--- U	U --	--- U	نشانه‌های هجایی
مفعول	مفاعیلن	مفعول	مفاعیلن	وزن

اختیار زبانی: هجای ۱۳ مصراع اول - کوتاه به بلند - (بلند تلفظ کردن کسره پایانی) / اختیار وزنی: هجای ۷ و هجای ۱۴ مصراع اول - (هجای پایانی نیم مصراع در اوزان دولختی همیشه بلند است) همسان دولختی.

پ) هر دم از این باغ بری می‌رسد / تازه‌تر از تازه‌تری می‌رسد نظامی

می رسد	باغ بری	هر دم زین	پایه‌های آوایی
می رسد	تازت ری	تازت رز	
- U -	- U U -	- U U -	نشانه‌های هجایی
فاعلن	مفتعلن	مفتعلن	وزن

اختیار زبانی: هجای ۳ و ۴ مصراع اول، هجای ۴ مصراع دوم، حذف همزه / همسان تک لختی
۱۳- بیت‌های زیر را تقطیع هجایی کنید و مطابق جدول زیر، پایه‌های آوایی، وزن و نشانه‌های هجایی آن را بنویسید:

الف) دائم گل این بستان، شاداب نمی ماند / درباب ضعیفان را در وقت توانایی سعدی

ن می ماند	شاداب	ل این بس تان	دائم گ	پایه‌های آوایی
ت و نایی	در وقت	ضعی فان را	در باب	
--- U	U --	--- U	U --	نشانه‌های هجایی
مفاعیلن	مفعول	مفاعیلن	مفعول	وزن

وزن دیگر: مستفعل مفعول مستفعل مفعول / همسان دولختی.

ب) هر نفس آواز عشق، می رسد از چپ و راست / ما به فلک می رویم، عزم تماشا که راست مولوی
 اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایانی مصراع و پایانی نیم مصراع در اوزان دولختی که کشیده آمده است.

چپ پ راست	می رسد	وا ز عشق	هر ن ف سا	پایه‌های آوایی
شاک راست	عزم ت ما	می رویم	ما ب ف لک	
- U -	- U U -	- U -	- U U -	نشانه‌های هجایی
فاعلن	مفتعلن	فاعلن	مفتعلن	وزن

همسان دولختی. اختیار زبانی: حذف همزه، هجای ۴ و هجای ۱۱ مصراع اول

پ) غمناک نباید بود، از طعن حسود ای دل / شاید که چو وابینی، خیر تو در این باشد حافظ

حَ سَو دِی دِل	دَز طَع نِ	نَ بَا یِد بُو	عَم نَا کِ	پایه‌های آوایی
دَرین بَاشد	حِی رِ تُ	چُ وَا بِی نِی	شَا یِد کِ	
---U	U--	---U	U--	نشانه‌های هجایی
مفاعیلن	مفعول	مفاعیلن	مفعول	وزن

اختیار زبانی: هجای ۸ و هجای ۱۳ مصرع اول و هجای ۱۲ مصرع دوم / اختیار زبانی: هجای ۹ مصرع دوم (کوتاه به بلند) - حذف همزه - همسان دولختی.

وزن دیگر: مستفعلُ مفعولنُ مستفعلُ مفعولنُ

پایان